

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

IX

H. P R A N T S, EESTI KIRJAKEELE AJALOOST. III. (LÖPP.) — P. O R G, MINU MÄLESTUSED. (LÖPP.) — M. J. E I S E N, EESTI RAHVA ARV. (LISA.) — МАТЕМАТИКА СӨНАСТИК. — КИРЖАНДУСЛИНЕ ÜLEVAADE: K. K. M I C H E L S O N, VILHELM BÖLSCHÉ, UUS ESIMENE MOSESE RAAMAT. — A. K L E I T Z M A N N, K. A. R A A G I K A A R T I „КАРТА ПРИВАЛТЙСКАГО КРАЯ“ KOHTA. — UUED RAAMATUD MAI KUUS 1909.

TOIMEKOND: J. JÕGEVER, A. JÜRGENSTEIN,
M. KAMPMANN, B. LINDE, J. LUIGA, W. REIMAN,
J. TÖNISSON

NELJAS RAASTAKÄIK

TRÜKITUD „POSTIMEHE“ TRÜKIKOJAS — TARTUS, 1909

Tellimine Eesti Kirjanduse Seltsi kuukirja
„Eesti Kirjandus“
peale 1909 kestab edasi.

Kuukiri ilmub Eesti Kirjanduse Seltsi kulul korralikult iga kuu üks kord ; vähemalt 500 lk. suuruselt aastas.

Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ tellimise hind on postiga 3 rbl., talituse asemikudelt ise ära viies 2 rbl. 50 kop. „Eesti Kirjanduse Seltsi“ liikmetel, kes oma liikmeraha ära on maksnud, postiga 2 rbl. 50 kop., talituse asemikudelt ise ära viies 2 rbl. Üksik numm 25 kop. Võlgu tellimised jäävad tähelepanemata.

Saada on veel: -

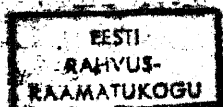
„Eesti Kirjandus“ 1906. 320 lhk, hind 1 rbl. Sisu: 1) Keele- teadus: J. Tammemägi, Murdesõnad kirjakeelde; 2) Kirjanduse ajalugu: J. Jõgever, Saja aasta eest (Rosenplänteri Beiträge), — Johann Kunder, — C. R. Jakobsoni, Dr. M. Weske, prof. J. Koeleri ja Joh. Liivi kirjad — Dr. J. Hurt, Kaks keelt „vanast kandlest“, — Kuidas tuleb vanu rahvalaulusid ilulugemiseks välja anda; 3) Arvustused. Uued raamatud Lugejate ringkonnast jne.

„Eesti Kirjandus“ 1907. 120 lhk., hind 30 kop. Sisu: Dr. Jakob Hurt †, Johann Kunder, Mõnesugust, Lugejate ringkonnast, Toimetuse poolt, Arvustused, Uued raamatud jne.

„Eesti Kirjandus“ 1908. 472 lhk., hind 30 kop. Hinnata kaasanne „Eesti Kirjanduse Seltsi protokollid 1908“, 94 lhk. Sisu: 1) Keele- teadus: K. Leetberg, Pea ja pää; A. Rull, Eesti lühthäälikute välted, J. Tiik, Täendusused keele kohta; J. Tammemägi, Matemaatika sõnad; Heiki Ojansuu, Murrete uurimise tähtsusest, J. Jõgever, Eesti õige- kirjutuse ühendamise katsed; 2) Kirjanduse ajalugu: J. Jõgever, Eesti muinasjutud; J. Bergmann, Koidula kirjad; M. Kampmann, J. W. Jansen kui ilukirjanik, Eesti ilukirjandus Tallinnas saja aasta eest, A. Jürgenstein, Jakob Tamm ja tema luuletused, Eesti ilukirjandus aastal 1907; W. Reiman, Eesti Kirjanduse Seltsi nekrologid; A. Lüüs, Meie arstiteadusline kirjandus aastal 1907, Looduseteadline kirjandus aastal 1907; J. Sarw, Mis emakeelsete operaamatute kokkuseadmisel mitte soovitav ei ole; 3) Arheologia: A. Jürgenstein, Väljakaevamised Pärnumaal; 4) Valiklore: M. J. Eisen, Setukeste jumal Peko, — Kalevipoja kast- mine, J. Luiga, Eesti muinasusk, Fr. Mihkelson, Põrgu värava; 5) Kultuura ajalugu: W. Reiman, Eesti-rahva hariduse järg iseseis- vuse aja lõpul; 6) Arvustused: a) ilukirjanduse kohta: A. Kitzberg, Aino Kallas, M. Kampmann, K. Menning, B. Linde, Dr. J. Luiga, E. Enno; b) ajaloo kohta: B. Linde; c) majanduse teaduse kohta: A. Hanko; b) keeleteaduse kohta: K. Leetberg, J. Jõgever, J. Tammemägi, J. Jur- katam; e) koolikirjanduse kohta: M. Okas, A. Põllusaar, J. Tamme- mägi, J. Bergmann, M. Kampmann, H. Pöld, A. Jung; g) arstiteaduse kohta: H. Koppel, K. Sarral; h) looduseteaduse kohta: J. Sarw, A. Lüüs; j) kunsti kohta: K. Raud; i) kalendrite kohta: A. Lüüs; k) usuteaduse kohta: R. Kallas, jne.; 7) Uued raamatud; 8) Pildid; 9) Mõndasugust; 10) Eesti Kirjanduse Seltsi protokollid 1907 ja Eesti Kirjanduse Seltsi liikmete nimekiri jne.

Tellimise adress: Kuukirja „Eesti Kirjanduse“ toimetus Tartus. (Venekeeli: Въ редакцію журнала „Eesti Kirjandus“ въ г. Юрьевъ, Лифл. губ.)

„Eesti Kirjanduse“ toimetus.

Eesti kirjakeele ajaloost.

H. Prants.

III.

Aga veel suuremalt ilmus Lõuna-Eesti keele mõju ühiskeele kohta kirjaviihis. Tartu keeles ning nii ka ta erikirjanduses on kolm nähtust tähelepandavad,¹⁾ milles ta Tallinna keelest, ka mõlematele ühiste sõnade juures, lahku läheb. Need on järgmised:

1. Tartu keeles on kaksik-täishäälikud selgelt ja kindlalt puhtad, ühelaadilised, kuna need Tallinna keeles laialt ja mitmetpidi murduma on hakanud.

2. Sõnades, kus omastavas käändes b, d, g, s kahe täishääliku vahelt välja langeb, muudab Tartu keel järjekindlalt i, u, ü ära, näituseks: ligu — leo, susi — soe, rügä — röä. Tallinna keeles ei ole see muutumine sugugi nii selge²⁾.

3. Tartu keel tarvitab sõna algusel h tähte järjekindlalt, kuna see Tallinna keeles paljudes sõnades kaduma tikub.

Nendes asjades oli siis ka Tartu keele kirjanduses ju selle algusest saadik täielik järjekindlus olemas, kuna aga Tallinna keeles õieti suur mitmekesisus valitses. Kirjanduses oli „ää“ murdmine küll juba üldlikult maksma saanud, „õõ“ juures kaldus ka võit ju murdumise poole, „üü“ murdmine hakkas

1) Muudest Tartu keele tundemärkidest on tähtsamad selles valitsev „vokalharmonia“ (täishäälikute kokkukõla), millega ta Soome keelele ligi seisab ja selles leiduv „z“ häälik, mille poolest ta Tallinna keelest rikkam on. Tartlane kõneleb ja kirjutab: zirk, ziga, zäik jne. Nii võidi Tartu keele mõndagi võõrast sõna selle algulises kujus vastu võtta (Zion, Zebaot, zar jne.), kuna Tallinna keel neid pehmemdama pidi.

2) E. Peterson arvab, et nimetatud häälikute muutumist üldise olemaski pole, vaid see „u“ ja „i“, mille muutumisest kõneldakse, olevat nrisugune häälik, mille märkimiseks meie praeguses kirjaviihis tähte ei ole, ning nii tähendatavat neid hääli nüüd vahel „i“ ja „u“, vahel „o“ ja „e“ märgiga. „Säält ep tulevat need pisarad“ muutmise-võiftluses.

alles uuemal ajal tekkima, kuna „aa“, „ee“, „oo“ ja „uu“ kirjanduses alles murdmata seisis. (Kõnekeeles oli muidugi nendeski murdumine olemas; kõneldi ja kõneldakse nüüdki kohati: mua, kiel, huol, uie, kuie jne.).

Veel suurem korralagedus oli Tallinna keeli kirjanduses täishäälikute „u“, „i“ ja „ü“ kirjutamises umbhäälikute väljalangemisel. Mõned kirjanikud muutsivad sõna esimest tähte, mõned teist, mõned mõlemaid, mõned ei kumbagi. Nii siis leiame sõna „lugu“ mitmuses järgmistes kujudes: loud, luod, lood, lugud ja koguni: lu'ud. (Kirjanik Kunder kirjutab raamatu: „Lu'ud lastele“, mille nimetus küll mõnelegi lapsele hirmu tegi).

„H“ tähe äraheitmine ei olnud veel kirjanduses palju maad leidnud. Ainult virulane Fählmann tarvitas seda kohati oma kirjades („Tartu ja Võrumaa rahva kalendris“, kus see küll kõige vähem kohane oli). Uuemal ajal teeb seda J. Kurrik.

Kudamoodi nüüd nendes lahkuminevates kirjaviisides vahekord siis oleks arenenud, kui Tallinna keel ainult oma jalal, Tartu keelest lahus, kirjakeelena edasi oleks kestnud, selle üle ei maksa küll targutama hakata. Meie kõneleme sellest, mis tõesti on olnud. Ning sellepoolest on asjalugu küll kahtlemata nii, et Tartu keel oma, eeltähendatud asjades järjekindla, kirjaviisiga üleüldise kirjaviisi kujunemiseks suurelt on mõjunud, muidugi oma kujulises sihis. Õieti rohkelt on see Tartu keele mõju, et kirjakeeles niihästi puhtate täishäälikute kirjutamine, kui ka mõnede täishäälikute muutumine umbhäälikute väljalangemisel, üleüldiselt maksma on saanud.

Selle mõju avalduseks ilmus Tartu keel otse parajal ajal. Sest enne „E. K. Seltsi“ asutamist ei olnud meil ju mingit kohta ega asutust, kus kirjaviisi korraldamist ja ühendamist ette võtta oleks võidud. Sellele tööle asus aga nimetatud selts kohe oma elule ärkamisel täie hoolega. Kuid otse selsamal ajal ühines ka Tartu keel Tallinna omaga ning hakkas oma mõju seda suuremalt avaldama, et seltsi mõjuandvaks juhiks Võru mees J. Hurt sai, kes õige rohkelt ja vahvalt Tartu keele kirjaviisi õigust ja paremust ette tuua oskas¹⁾.

1) Kas selle juures Hurti kodukeele armastus (n. n. „lokalpatriotism“) ka ehk omajagu „ligi mängis“ (nagu mõned kirjanikud Eesti keele loomu vastaselt ütelda armastavad), jäägu siin harutamata. Tükati ilmus see küll; nimelt kirjutas Hurt esiti „E. P. Lisalehes“ Võru moodi: Sündinud asjost, Eesti laulost, targost sõnost jne. Kuid selles asjas andis ta peagi järele ja kirjutas nimetatud sõnades kirjakeele järgi „u“. Kui palju õigust Hurti arvamisel oli, et Eesti kirjakeeleks Tartu murre kohasem oleks olnud kui Tallinna oma, kuna temal suurem sõnarohkus ja mahedam kõla on, selle kohta andku keeleteadlased otsust. Praegu on küll asjalugu nii, et Tartu murre, kelle arenemine kesas seisnud, edasitõttavast Tallinna keelest palju maha on jäänud.

Need laialised, pikalised ja kohati kibedadki võitlused, mis Eesti kirjaviisi küsimuses viimase nelja aastakümne jooksul peetud¹⁾, on siis õige suurelt jaolt keelemurrete ühinemise tagajärg, õieti selle sündmuse järelkaja. Meie kuulsime eespool, et nii tähtjas muutus, kui kahe kirjakeele ühinemine, ilma vähe-magi võitluseta, üsna rahulikult ja sõpruses sündis. Tartu keel läks „lehvivate lippudega“. Tallinna keele leeri. Ning seal oli vastuvõtmine ka tõesti täitsa vennalik ja lahke — vast üleliia lahke. Sellekordsel „Eesti ärkamise ajal“ üleüldiselt valitsev „armas ja ilus üksmeel“ ilmus ka keelemurrete ühinemises otse täiel mõõdul. Tartu keele rahvale hõlbustati oma kirjakeele käest-andmist sellega väga suurelt, et selle vastu nagu tasuks Tartu keele moelist kirjaviisi ühiskeeles valitsema panna mõeldi. Nüüdse aja kõvasti kaaluvale rahvapõlvele tunnub see küll nagu imelikult, kuida „Eesti Kirjameeste Seltsis“ 30. juunil 1872. a. nii väga tähtjas otsus, „hea“ asemel „hää“ kirjutada, nii ruttu ja kergesti tehti, nähtavasti ilma mingi vastupanekuta, ilma vaidlusega. Kuna seltsi koosoleku protokoll näitab, et kirjaviisi arendamise esimese punkti juures (uue kirjaviisi vastuvõtmine) ometi vaidlusi oli, ei nimetata teise punkti juures („hää“ ja „hea“ küsimuse kohta) nendest midagi. Niisama otsustati siis ka „h“ tähe kohta, et see sõna hakatuses alles jääb ning kirjakeeles „hirm, hool, häbi jne.“ kirjutada tuleb. Sellegi juures öeldi põhjuseks, et hää „h“ sõnade algusel „õige ja vana kõneviis on“ ning et sellega mitme sõna kirjutamises tähendusele vahet saab teha (näituseks „haru“ ja „aru“, „hoid“ ja „oid“, „halastus“ ja „alastus“ vahel).

Aga siiski ei tohi ütelda, et otsustamisel liig väga Võru keele võrku oleks satunud. Sest neljanda harutuse-punkti juures määrati, et tegusõnade tüvi muutmine, kus see olemas on, igas käändes täieline olgu. Nii siis kirjutatagu: loen, loed, loeb; loeme, loete, loevad, mitte „luge“ ja „lugevad“, „nõnda kui Võrumaal ja muist ka mujal üteldakse.“

Siis tehti sellel koosolekul ka veel tegusõnade kirjutamise kohta otsuseks, tehtaviku kuju täielikult kirjutada: armastatakse, istutatakse, kõnnitatakse, imetatakse jne.; niisama mineviku ja soovkõne kuju mitmuses pikema lõpuga tarvitada: olivad, elasivad, tegivad. (See asi on nüüd teatavalt jälle vaidluse all).

Kõik need otsused tehti seltsis seekord kõigiti ilusas ühesmeeles. Ning väga tähelepandav on tõeste see üksmeel, mis „esimese armastuse ajal“ Eesti tegelaste juures leidis.

1) Järgnevad kirjeldused on küll vast muist lugejatele tuttavad, aga suuremale hulga noorematele pole nad seda mitte, ning sellepärast pole nende siin-avaldamine vist mitte üleaarne.

Kuigi „Kirjameeste Seltsil“ mingit võimu ei olnud, oma otsusi mujal maksma panna kui enese kirjades, ning pealegi nime-
tatud otsusi tegemas ainult vähearvuline kogu oli olnud (seltsi-
liikmete arv oli 1872. a. lõpul ainult 85; 30. juuni koosolekul
ei olnud need ammuigi kõik ligi), võeti seltsi otsused ometi pea
üleüldiselt tõrkumata vastu. Ainult teatus, et „selts tegi otsuseks“
ja „selts tahab“, mõjus, et niisugune päratu suur pööre, kui
„ea“ asemel „ää“ kirjutamine, suuremas jaos Eesti kirjanduses
selkorral üsna kergesti sündis. Väandra mees J a n n s e n, kes „ea'd“
kirjutades juba halliks läinud, paenutas end ometi sõnalausu-
mata ja pani oma ajalehes „ää“ valitsema. Muude kirjanik-
kude järelandmine oli iseenesest mõistetav. Ainult visa „Viru
laulik“ (Kreutzwald) tõstis tasast nurinat. Ta seletas oma
1873. a. „Kasulises kalendris“, et ta mõndagi korda ülema
otstarbe pärast oma paremat tundmust ära salgama pidavat
ning nüüd toovat ta isamaa armastusele „enam kui pool vastu-
meelt“ ka selle ohvri, et „noore Eesti Kirjameeste Seltsi ja
tema presidendi tahtmist mööda „ää“ kirjutama hakkab“. Kuid
temagi andis järele, et sõna „pää“ selles kujus õigem võiks
olla, „sest et ka Tallinna keeles igalpool „pähe“ elab.“ Kuid
„hea“ olla niisama õige kui „hää“ ja viimane „Tallinna pool
enamasti tundmata.“ Ikkagi kirjutas siis ka laulu-isa oma
kalendris „ää“, ja tema järeltulija Hermann tegi seda muidugi
ka edasi.

Aga ometi olivad lootused, et Kirjameeste Seltsi otsusega
Eesti kirjaviisi küsimus Lõuna-Eesti keele laadiliselt ju ära
otsustatud on, täidminekuks liig ilusad. Sest nii suuri ja
tähtsaid asju ei saa nii hõlpsasti ja ruttu otsustada. Ilma-elus
on ju lugu ikka nii, et üksi „kaua tehtud kaunikene“ saab;
ruttu aetud asjad ei ole püsivust. Nii nähti ka siin. Vastu-
tõuge Põhja-Eesti poolt ei jäänud kuigi kauaks tulemata. Vali
saatus nõudis, et see võitlus, mis õieti kahe kirjakeele ühine-
mise juures oleks pidanud olema, millest aga siis kergelt mööda
libiseti, pärastpoole ühises kirjakeeles ometi läbi pidi võidel-
dama, enne kui õigele ühemeelele võidi saada. Sest „iga hea
asja ette jumalad higi on seadnud.“ Nii siis läks lugu nõnda,
et Eestis senise kahe kirjakeele asemele kahesugune
kirjaviis sigis, sarnasel jaotusel kui ennegi, kuna üks end
Lõuna-Eesti, teine Põhja-Eesti keele najale toetas; ühe kindlus
oli Tartu, teisel Tallinn, kuigi mõlemates vahel ka teine leer
jala-aset sai. See vahekord on suuremalt jaolt tänini kestnud.
Iseäralistel asjaoludel tuli lugu veel nii, et kummagi kirjaviisi
poolehoidjad oma juhtivate meeste järele nagu erakondlise
värvü omandasivad ning sellega kirjaviisi-võitlus osalt erakonna-
asjaks sai, mis seda muidugi palju kibedamaks tegi kui see

olla oleks tohtinud, asjalikust ja rahulikust vaidlusest tihti üsna eemale viis¹⁾.

Esiotsa näis küll, nagu oleks Lõuna-Eesti kirjaviisil võit ju käes. Sest „Eesti Postimees“ ja ta poolvenda „E. Põllumees“ tarvitasivad seda kirjaviisi ning see ep oligi sel ajal pea terve Eesti ajakirjandus. („Perno Postimees“ oli küll ka olemas, kuid see seisis nagu nurgas). Aga õige pea muutus asjalugu. Aastal 1875 hakkas Tallinnas „Ristirahva Pühapäeva leht“ ilmuma, muidugi Põhja-Eesti kirjaviisis, ning 1879. a. tuli sinna „Tallinna Sõber“ ligi, teadagi ka selles kirjaviisis. Hoopis rohkem aga kui need lehed, mõjus Tallinna kirjaviisi toetuseks see, et ka C. R. Jakobsoni „Sakala“ 1878. a. selles ilmuma hakkas. Ja isegi 1879 siginud „Tartu Eesti Seitung“ võttis selle kirjaviisi. Nii oli ajakirjanduses peagi suur enamus Tallinna kirjaviisi käes. Ning seesama nähtus kippus ka muus kirjanduses ilmuma. Isegi „Kirjameeste Seltsis“ eneses tekkis ruttu „separatismus“. Ainult 1873—78 a. leiame selle kirjades järjekindlalt Lõuna-Eesti kirjaviisi. 1878 ja 1879 a. „Aastaraamatud“ on „segavili“, milles mõlemaid kirjaviisisid leidub. 1880 a. valitses jälle üksi Lõuna-Eesti laad, kuid 1881. peale hakates sai Põhja-Eesti kirjaviis peremeheks (Dr. Veske toimetusel). Hurtiga ühes lahkus seltsist ka ta kirjaviis. Iseäralik on aga see nähtus, et kirjaviisi-asja sellest küljest enam iialgi seltsi ette ei toodud, vaid lasti 1872. a. 30. juuni otsust täies võimuses edasi kesta, kuna seda ometi enam ei täidetud. Nimetatud otsus oli siis seltsi lõpetuseni õiguslikult maksev, sest ümberlükatud ei ole seda iialgi mitte, ei selle vastu seltsis räägitudki. Küll aga peeti üheksandal aastakümnel kirjaviisi arendamiseks mitmetes komiteedes ja komisjonides nõuu, millel ometi mingit vilja ei olnud.

Võitlustes on harilik nähtus, et võitlejad pooled „selgeks vahetegemiseks“ oma esialglisest seisukohast veel kaugemale lähevad ning nõndaviisi enne olemas olevat vahet veelgi läiendavad. Seda nähti ka Eesti kirjaviisi võitluses. Lõuna-Eesti poolt tulevatele määrustele vastasivad Põhja-Eesti kirjanikud sellega, et nad oma kirjaviisi teistest veel kaugemale nihutasivad. Täishäälikute murdmist leidis seni Põhja-Eesti kirjanduses üksi „ää“ ja „õõ“ juures, nüüd aga hakati ka „üü“ häält murdma. Ning kuna Lõuna-Eesti poolt teatavates sõnades tähtede väljalangemise korral täishäälikute muutmist nõuti,

1) Kahesuguse kirjaviisi pea-esitajateks olivad sellekordsed mõlemad tuntud Eesti keeleteadlased: Dr. Hermann ja Dr. Veske. Mõlemate kaela sadas siis vastaste poolt kõva pilkerahet. Esimene sai omale sõimunimeks „doktor Hää“, kellel „tühjust täis on pää“; koguni „doktor Mää“ nimetus tekkis. Teine keele-doktor aga õeldi „tuuleveski“ olema.

jättis Põhja-Eesti kirjaviis nüüd vahel muutmise üsna kõrvale ning tähendas tähe väljalangemist ainult kustutusmärgiga; kirjutati „ajalu'ust“, „Eesti su'ust“ jne. Muud vähemad vahed olgu rääkimata. Aga kõige suurem ja teravam vahe ilmus ikka „ää“ ja „ea“ küsimuses; see ep saigi mõlemale kirjaviisile nagu tundemärgiks ja üleüldse võitluse lipukirjaks. Sest suurema rõhuga kui mingile muule Lõuna-Eestist tulevale määrusele, seisti Põhja-Eestis „ää“ kirjutamise vastu.

See on ka väga arusaadav. Sest „ää“ hääle muutumine „ea“-ks oli Põhja-Eestis ju väga kindlasti kodunenud. Mil ajal see sündinud on, võime umbkaudu kirjanduses leiduvate jälgede järele arvata. Et esimesed Eesti kirjanikud võõrad olivad, on nad aga Eestikeeli häälikuid liialt oma keele liistule paenutanud, nii et vahel raske on tunda, kudaviisi mõni sõna sel ajal rahvasuus kõlas. Tähelepanav on see vahe, mis ju algusest saadik „ä“ kirjutamises Tartu ja Tallinna keelte vahel ilmus. Kuna Tartu keeli kirjandus kohe „ä“ kirjutama hakkas (küll ka „h“ tähte pikendusemärgiks tarvitades), ei leita seda tähte kõigevanemas tallinnakeelses kirjanduses üleüldse mitte. Vaid selle asemel seisab igal pool „e“: „era“ („ära“), „leckituth“, (läkitatud); pikendusemärgiks on ka siin „h“, näituseks: „jehp“, „nehp“, (jääb, näeb); otse selsamal moel on aga ka „pehl“ ja „pehlekith“ kirjutatud (nüüdsed „peal“ ja „pealegi“)!

G. Müller kirjutab (oma jutlustes, 1600 a. järele) nüüdsed „hea“ sõna kahe ee'ga, kuid nendel olivad täped otsas, ning „peale“ sõnas on Ladinamoodi ühendatud „a“ ja „e“. 17-ne aastasaja lõpul ilmub aga ka „ä“ täht kirjandusesse ning siis näeme seda väga paljudes sõnades, kuhu pärast „ea“ tekkis. Tallinna lauluraamatutes 1693 ja 1700 seisab: „sähl, pähvad, pähl“. Kuid nähtavasti oli juba siis pika „ää“ murdumine alanud. Sest Piibli esimeses trükis 1739. a. leiamõ juba „peäl, teäda, heäl, hea“; esimeses kolmes sõnas oli siis veel teine „ä“ alles, aga neljandas mõlemad ju muutunud. Ning see muutumine edenes järgneval ajal ikka enam, nii et juba 18-ne aastasaja lõpul Tallinna keele kirjandusest „ää“ täitsa väljatõrjutud oli. Oleks Eestis siis ühine kirjakeel olnud, oleks see muutuse-võitlus küll juba seekord kudatahes läbi võideldud. Kuid kuna Tartu keelele ta „ää“ puutumata jäi, ei olnud Põhja-Eestis „ea'ks“ muutumisele kuigi suurt vastuseismist ning see sai seal nii hõlpsalt täis-isandaks. Aga võitlus oli ainult edasi lükatud ning tuli sada aastat hiljem ometi kätte, kuid muutunud oludes.

Nagu nägime, oli „Eesti Kirjameeste Selts“, mis esiti „ää“ lipu nii võimsalt üles tõstis, selle alt peagi jälle lahkunud. Aga otse selsamal ajal, kui see sündis, tekkisivad Lõuna-Eesti

kirjaviisile teised toed. „Eesti Postimehe“ kõrvale ilmus tubli ajaleht „Olevik“ ka Lõuna-Eesti kirjaviisi kandjaks, kuigi igas tükis mitte nii järjekindlalt kui esimene. Aga ka Põhja-Eesti kirjaviis sai omale uued lehed ligi: „Valgus“ ja „Virulane“. Ikkagi kanti Tartu lehtede läbi ka Tartu kirjaviis üle Eesti maa. Õieti palju kaalus aga see, et 1884 a. ilmunud esimene „Eesti keele grammatik“ (Dr. Hermann oma) äitsa ja kindlalt Lõuna-Eesti kirjaviisi alusel seisis. Kõik need kolm põhjusemõtet, mis Lõuna-Eesti keelele omased, olivad ka Hermann grammatikas järjekindlalt läbi viidud. Et aga Dr. Hermann seda teha usaldas, sai küll ainult selle läbi võimalikuks, et tosin aastaid varem Tartu ja Tallinna keelse kirjanduse ühinemine oli sündinud, nii et Hermann grammatika end nüüd laapiirilise Lõuna-Eesti laadi kõneleva rahva peale võis toetada. Paarkümmend aastat varem ei oleks sarnast keeleõpetust Põhja-Eesti rahvale küll pakkuda usaldatud.

Kuna teist grammatikat (Põhja-Eesti kirjaviisis) ei tulnud (Dr. Veske ei saanud selleks mahti), jäi Hermann grammatika ainukeseks ning selles õpetatud kirjaviis sai tervel maal tutvaks¹⁾, kuigi sellele Põhja-Eestis visalt vastu seisti, ja mõjus omajagu ka rahva kõnekeelesse. Võitlus kestis aga ikka peale edasi. Mitmete komisjonide töödel kirjaviisi korraldamiseks ei olnud mingit tagajärge ning kui siis veel 1893. aasta algul „E. K. S.“ hoopis hingusele läks, siis kadus hulgaks ajaks iga kesk-koht ära, kelle poolt kirjaviisi arendamist ja ühendamist loota oleks võidud.

Aga otse sel ajal võttis Lõuna-Eesti kirjaviis kolmat korda hoogu, et võidule saada. Asus „Eesti Üliõpilaste Selts“ ning see tarvitas oma kirjades kindlalt Tartu kirjaviisi. Need tuumakad kirjatööd, mida nimelt rahva arukamates ringkondades loeti, mõjusivad muidugi Tartu kirjaviisi tuluks. Koguni Tallinnas hakkas nüüd Tartu kirjaviis maad võtma. Sealsed tähtsamad kirjastajad (Busch ja Pihlakas) lasksivad hulga oma kirjastatud raamatuid selles kirjaviisis ilmuda. Võib küll õiglaselt öelda, et viimase aastakümne tähtsam ja parem osa Eesti kirjandust Tartu kirjaviisis on ilmunud. Ja ajakirjanduseski kaldus korra suur ülekaal selle kirjaviisi poole. Toimetajate muutusega võtsivad „Linda“, „Sakala“, ja isegi Tallinnas ilmuv „E. Postimees“ 1894 a. Tartu kirjaviisi vastu, hiljem tegi seda

1) Vähekesi mõjus vast ka see, et Tartu Eesti seminaris selle direktor Hollmann Tartu kirjaviisi ja isegi Tartu keelt valitsema panna püüdis ning oma kirjatöödki selles laadis kirjutas. See ei sündinud küll just mingi sihilikkuse pärast, vaid ainult direktoriherra harjunud moel, kuna ta endises ametis (Rõuge õpetajana) Tartu keele oli omandanud ja Tallinna keele õppimiseks vaeva näha ei tahtnud.

ka teine Tallinna leht „Uus Aeg“. Korra ilmus siis Eesti ajakirjanduses ainult kaks lehte veel Tallinna kirjaviisis: „Valgus“ ja „Ristirahva Pühapäeva Leht“; kõik teised olivad Tartu leeris.

Vaimulik kirjandus oli küll üleüldse kirjaviisi võitlusest peatselt puutumata jäänud. Selles walitses „ea“ rahulikult edasi. Ainult kõige viimasel ajal ilmusivad mõned erandid (Lippu „Koduraamat“ ja Hurti „Jutuluseraamat“). Aga see on küll kõigiti arusaadav. Sest kuna Tartu keelt kõneleval rahval tänini veel oma kiriklik kirjandus ning osalt ka muu vaimulik kirjandus on (endise aja pärandusena), siis polnud ju Põhja-Eestis mingit põhjust, vaimulises kirjanduses Tartu kirjaviisi tarvitusele võtta, kuna see asi ka üleüldse alles vaidluse all seisis.

Olgu siin sõnake ka Greeka Õigeusu vaimulikust kirjandusest öeldud, mis mineva aastasaja keskel tekkis, kui suur osa Eesti rahvast õigeusuliseks oli saanud. See ilmus kohe algusest ei ainult üksi Tallinna keeles, vaid ka täitsa selle kirjaviisis; Tartu murdelist kirjandust muretseda ei katsutudki, (mis muidugi tühi töö oleks olnud). Nii siis võeti ka Tartu- ja Võrumaale asutatud Eesti Õigeusu koolides Tallinna keeli raamatud tarvitusele, nimelt aastaraamatud „Jumalakartuse kool“, mille sisu Vene ja Eesti keeli kõrvuti oli. See asjalugu oli seekord muidugi paljudele tõukamisekiviks, nimelt nendele Lutheri usulistele, kes oma lapsi Vene keele õppimise otstarbeks sinna koolidesse panivad. Need kurtsivad, et „Vinne koolih“ õpilastele ei ainult Vene, vaid ka Mulgi keelt õpetatavat. — Õigeusu kirikutes kuuldus Tartu keelt ka küll üliharva, mõne siitmaalase suust.

Kuid siiski ei tunginud „ää“ lõpuks ometi läbi! Sest väga suurele Põhja-Eestimaa rahva-osale jäi see ikkagi võõraks ja vastikuks¹⁾. Ning kuna kooliraamatud enamasti ja kiriklik kirjandus täitsa ikkagi kindlasti „ea“ juure olivad jäänud, jäi see kirjaviis Põhja-Eestis ometi omaseks. Nii siis pidi lõpuks ikka kudagi „kuldset keskteed“, mõnda „modus vivendi“ otsitama, mille alusel kokkuleppimist saada. Ning lootuse järele on see nüüd õigel viisil sündinud (n. n. Tapa otsustes). Ka Põhja-Eesti on nüüd ometi kaksik-täishäälikute puhtakshoidmise ja täishäälikute muutumise, tähtede väljalangemise korral, põhjusemõttelikult vastu võtnud; ainult mõned erandid on tehtud, mida muidugi tarvis oli. Nendega aga võidakse Lõuna-Eestiski

1) Tallinna ajalehed lahkusivad viimastel aastatel kõik „ää“ kirjaviiisist jälle ära. 1906 a. katsus Dr. Hermann oma „Valguses“ ja „Hüüdjas“ uuesti seda kirjaviisi tarvitada, kuid nende lehtede peatselt lõppemisel lõppes ka see püüe. Viimasena kirjutas veel „Vaade“ 1907 a. lõpul Tartu kirjaviisi, aga seda lehte sai ainult mõneks kuuks.

hästi küll leppida. Kokkusündimine on saadud, ilma et kumbki pool võitja ehk võidetud oleks olnud. Nüüdne kirjaviiisi-määrus on pikalise kaalumise ja sõelumise saadus; nii siis võib küll loota, et sellel rohkem püsivust on, kui omal ajal pakilt ja palavalt tehtud „Seltsi otsustel“. Nüüd peetakse antud eeskirja vist paremini.

Viimaste aastakümnete võitlus kirjaviiisi asjus näitab aga üleüldiselt niisamasugust „protsessi“, edu- ja arenemise käiku, kui eelmisevate aastasadade ajal kirjakeele pikaline sammumine ühinemise poole. Nagu siis tartukeelne rahvas aegapidi ja järk-järgult Tallinna keelega (selle keelse kirjanduse kaudu) tuttavaks sai, nii sündis sarnane lugu hiljemal ajal Lõuna-Eesti kirjaviiisiga Põhja-Eestis. Kuid nagu meie uuemal ajal üleüldse väga „ruttu elame“, palju rutemini kui enne, nii näeme seda ka Eesti kirjakeele ja kirjaviiisi asjas. Esimene „protsess“ kestis üle paarsada aastat, teine ainult paarkümmend. Mõlemate saadus aga oli rahva eri-osade liginemine, ühinemine, koondamine. Ning see on omakohast ka ühise „Eesti koja ehitamine“, milleks kõik oleme kutsutud.

Loodetavasti on nüüd senised vaidlused kirjaviiisi asjus päevakorralt ära ja võidakse uute suurte küsimuste kallale astuda, mis arendamist ootavad. (Kolmanda häälejärgu ja häälepeenenduse, vast ka seni tähendamata jäänud Eesti keele häälikute kirjalikult ära-märkimine).

L i s a n d u s. Kui eelseisev kirjatükk juba trükkis oli, sain Võrumaalt veel selle asja kohta mõned teated. Võrukeelse lauluraamatu uuendamise ja täiendamise töö, nimelt ka Tallinna keelsete laulude „ümberluuletamise“, on suuremalt jaolt nüüdne Vastseliina kihelkonna kooliõpetaja A. Undritz teinud, kuna kadunud õpetajal Masingil see töö alles algusel oli! — Et Võru keeli lauluraamatu järele ikkagi rohkesti tarvidust tuntakse, näitab see nähtus, et „tävvendetu“ raamatu esimene trükk, 6000 eksemplari, paari aasta jooksul ära on müüdud ja praegu ju teine trükk teoksil on. — Nagu arusaadav küll, on Võrumaa koolides Tallinna keelsete usuõpetuse-raamatute tarvitusele võtmine mõnel pool esiotsa ikkagi rohkesti raskusi tekitanud. Mitmed Vastseliina kooliõpetajad kurtsivad, et koolilapsed suurelt jaolt (Lippi Piiblitlugu ja Krauti katekismus) hakatuses kimbus olevat. See nähtus tõendab hästi küll, et Tartu keeli erikirjanduse järele omal ajal tõesti tõsine tarvidus oli. Sest kuna nüüdki, kus Tallinna keelt ju nii kaua ja mitmel pool rahvale on tutvustatud, kooliraamatuidki muist (ilmalikud) ju selles keeles olnud, veelgi ta vastu võõrastust tuntakse, oleks vanemal ajal, „mil Tallinna keelt Lõuna-Eestis

pea sugugi ei tuntud, selles keeles esimese õpetuse andmine tõesti väga raske olnud.

Viimaks olgu ka siin veel selle nähtuse peale tähendatud, et vanemad Tartu keelses vaimulikud raamatud mõneski tükis Tallinna omadest paremad on olnud. Seda on mitmed tunnistanud, kes vanemaid Tartu ja Tallinna keelseid lauluramatuid on võrrelnud. Ning ka Tartu keelne Szibalski toimetatud jutluseraamat oli tõesti tuumakam, kui 18. aastasajal tarvitusel olev Tallinna keelne. Ka Uue-Testamendi tõlkiminegi on vast Tartu keele hoolsamalt toimetatud kui Tallinna keele. Mõjuvaks näituseks võiks olla, et see piiblisalm (Matt. 5,48), mille puuduliku tõlkimise pärast hiljuti ühes lehes kõvasti nuriseti, (vaata „Eesti Kirjandus“ V), Tartukeelses Testamendis päris õieti alguskeele järgi leidub: „Seeperäst peäte teie tävveliku olema, niida kui teie Esä taivan tävvelik om“. — Ka on Tartu keelne rahvas algusest saadik õieti oma keele kohaselt „Meie Esä“ palunud, kuna Põhja-Eesti rahvas võõral viisil „Isa Meie“ palvel pidi käima. Tartu ja Võrumaa õpetajate agarusest annab tugevat tunnistust, et nad veel aasta 40 eest hoolega mõtet on haudunud, oma kogudusele uut jutluseraamatut ja koguni täit piiblit muretseda, „Kui ennegi toda aiga saas“ („E. Post.“ nr. 6, 1868). Kuid „too aig“ jäi tulemata; otse siis tuli, nagu kirjeldatud, Tartu keeli kirjandusele see tund, kus „ta aeg täidetud oli“.

(Lõpp.)

Minu mälestused.

(Peeter Org, elulugu).

(Järg.)

I. Sem. 1899 a. oli koolis 189 last (81 pois- ja 98 tütarlast). 3. apr. lahkus kooliõp. Länts ammetist ja sõitis Baku linna kantselei kirjutajaks. Tunnid jagati teiste kooliõpetajate peale ära. 29. apr. katsus dir. Hoerschelmann lapsi. Kiriku ajalugu a. 35—325 p. Kr. s. Revident näis õpetusega rahul olevat. 22. mail käis insp. Grähvit kooli katsumas ja oli laste edasijõudmisega täitsa rahul ja ütles: „Kool võib omale kroonukoolide õigused saada, kui Selts seda palub.“ Ta oli sel korral ühilahke ja sõbralik. 26. mail pühitseti Puschkini püha. (Homniku palve Hiioob 28, 12). Lapsed laulsivad laulusid Puschkini sõnadega ja rääkisivad Puschkini luuletusi. 23 last sai omale Puschkini kirjatõodest väikesed raamatukesed kingituseks. 26. märtsil peeti ka 80 aastast Eestirahva vabakslaskmise päeva palvega ja kõnega „priiduse tähtsusest ja tulemisest.“ Lapsed laulsivad ja rääkisivad priiduse laulusid. — Lõppeks: „Minu isa ütles mulle!“

5. juunil oli lõpukatse. Katsega võis väga rahul olla. Pärast lõunat peeti ülema klassi lastega veel lahkumise pidu.

II. Sem. 1899 a. oli koolis 209 last (95 pois- ja 114 tütarlast). Herra Läntsi asemele astus ammetisse Heinrich Kutti. 4. sept. oli insp. Gravit herra Baranov'iga, iseäraline saadik Rahvahariduse ministeriumist, kooli katsumas, kas ta kroonukoolide õigused on ära teeninud. Lapsi katsuti iseäranis Venekées ja katsuja tunnistas oma rahulolemist. Herra J. Kuusik tahtis ära teise kooli minna, aga kui palka juure pandi, siis jäi ta vana koha peale. — Uus programm tuli. Meie poolt täiendati veel kroonu programmi (seihkendus tuli juure ja rohkem käsitööd). Ka kooli nime pärast oli küsimist ja keelati ära seda „Aleksandrikooliks“ nimetada, enne kui Keisri poolt luba seks ei ole antud. Koolile jäi nimeks „Vaestelaste kool mõlematele sugudele.“ Aleksander v. Oettingen tegi kooliõpetajatega kontrahid ja kirjutas alla oma nimel. Seltst poolest palus pärastpoole seks luba.

15. dets. oli lõpukatse. Laste edasijõudmine leiti hea olevat. Aast aastalt tõuseb kool parema poole. Nüüd kirjutati Venevalitsuse poolt ette, õpetust $\frac{1}{4}10$ hommikul algada, sügise ja taliste pimedate päevade pärast. Seda käsku täideti nii palju kui võimalik oli. Algasime kell $\frac{1}{4}9$, $\frac{1}{2}9$ ja $\frac{3}{4}9$; aga ialgi mitte kell $\frac{1}{4}10$, nagu ette oli kirjutatud.

I. Sem. 1900 a. oli 194 last (89 pois- ja 105 tütarlast). Uue õpeplaani järele tehtakse nüüd tööd.

Abiseltsi kassameister õp. Pfeil, kes meie kooli kooliõpetajate palkasid tahtis alandada, korterid ära võtta ja IV klassi ära kaotada, pani oma ammeti maha, sest et dir. Aleksander v. Oettingen tema nõudmised healtenamusega kõrvale lükkas. Pfeili isemeel ja meeletusk ei lubanud teda nüüd enam ammetisse jääda. Von Broecker sai Pfeili asemele kassameistriks, neli õpetajat: W. Eisenschmidt, G. Oehrn, Willigerode ja Nerling on Pfeili poolt olnud. Ülema klassi kinnipanemist ei lasknudgi Alex. von Oettingen healte äraandmise alla tulla (10 healt vastu — 16 kooli poolt; teine kord 4 healt vastu, 22 healt kooli poolt), ikka olivad kirikuõpetajad enamiste koolivastaste hulgas. Imel — — — 29. veebruaril käis dir. Wiljev Riiast Grahvitiga kooli katsumas, et näha, kas kõlbab koolile kroonukoolide õigusi anda. Katsuti raamatukogu ja museum läbi. Oli juba inspektori poolt nurinat Saksakeele pärast. Seda ei olevat vaeste lastele tarvis. Ka kümnendik murdusid ei arvanud Wiljev tarvis olevat, aga kui ma tähendasin: metersistem on Veneriigis juba vastu võetud. Siis jäi Wiljev rahule. Pea pärast seda kirjutati terves Veneriigis koolidele ette, et nad koolilapsi meetrisistemiga peavad tutvustama. Insp. Grahvit oli laste edasijõudmisega

väga rahul ja soovis koolile kroonukoolide õigusi. Dir. Wiljev tegi: „Hm!“ — näis ka rahul olevat.

27. märtsil teatas jälle Alex. v. Oettingen, et Pfeil uueste kooli vastu on üles astunud ja 22. apr. käis Abiseltsi president herra v. Mühlendahliga kooliruumisid vaatamas ja olivad kooli sisseseadmisega väga rahul. V. Wulf ütles: „Das ist wohl die nobelste Schule, die der Hilfsverein hat.“ — 31. mail ütles Alex. v. Oettingen: Pfeil on jälle kooli vastu üles astunud ja omad viimsed abinõud meie kooli vastu välja seadinud; viimaks on ta 3-tunnilise vaidlemise peale oma ettepanekud pidanud tagasi võtma ja Alex. v. Oettingen'i käest andeks paluma, et ta tema vastu nii karedaste üles astunud. Kooliraha on luba kõrgendada ja kooliõpetajatele palka juure lisada, kui raha jätkub. — 3. juunil käidi lastega metsas jalutamas. 9. juunil oli lõpukatse. Laste edasijõudmine leiti hea olevat. Kooliõpetaja Kutti hoiab ennast lõpukatsetest eemale, ka laste mängimisest. Kooli vaheaeg määrati kahe kuu peale (10. juunist — 10. augustini ja 20. detsembrist kuni 10. januarini). Meie ettepanud programm kinnitati Kuratori nõuukogu poolt.

II. Sem. 1900 a. oli koolis 214 last (96 pois- ja 118 tütarlast). 28. augustil ütles kooli direktor Alex. v. Oettingen: kooliõpetajate palkade peale ei või veel mõelda, kõik linna kirikuõpetajad, maha arvatud Hoerschelmann, olivad selle vastu, sest nad kardavad, et nende kooliõpetajad Jaama ja Karlova uul. ära jooksevad, kui ka nende palka ei kõrgendada. Palga kõrgendamisest tulla nende koolile kahju. Ka Pfeil on jälle valjuste kooli vastu üles astunud, see olla kallid ja minna Heategeva Seltsi koolide raamist välja. „Nad ei ole rahul olnud, et kooliõpetajatega kontrahid on tehtud — kooliõpetajad võida neid Vene koolivalitsuse ees kurjaste pruukida.“ Dir. Alex. von Oettingen on koolivastastele ütelnud: Kooli sisimese asja vastu ei ole Teil õigust üles astuda, see on direktori asi. 14. sept. ütles kooliõp. Lindpere, et ta tulevikus täitsa muusikateenistusesse tahab astuda.

25. sept. teatas Alex. v. Oettingen, et tema kooli direktori ameti maha paneb, sest et koolikassas rahapuudus ähvardab tulla, umbes 200 rubla. Ta soovitas enese asemele Hoerschelmanni, teised kirikuõpetajad ei ole seks sündsad, sest et neil ise koolid on ja nad meie kooli vastu mitte erapooletud ei ole. Insp. Grahvit lahkus — Beldjugin tuli asemele. Beldjugin käis 11. nov. kooli katsumas esimest korda. Ta nõudis museumi sisseseadmist. Laste edasijõudmisega oli ta väga rahul. Lapsed (8 last) oskasivad loetud raamatute sisu hästi jutustada. Ta nõudis tungivalt koolide silti. Lõpul soovis ta kooliõpetajatele jõuudu nõnda edasi tööd teha.

27. nov. teatas Alex. v. Oettingen, et Abiseltsi direktionis 3 tundi on vaieldud selle pärast, kas meie koolile tuleb abiraha peakassast anda, või mitte. Möödaläinud aasta kulud ja puudus on lubatud. Pfeil on jällegi meie kooli vastu kangeste vaieldnud, et see kallis olla, 15 rubla tuleb iga laps maksma ja von Broecker on teda selles toetanud. Vaeste laste koolis ei tohi ühe lapse peale aastas 15 rubla kulutada. Sellepeale on Alex. v. Oettingen kostnud: „Seda ei ole Abiseltsi koosolekutel veel ette tulnud ja kuulnud, et vaeste laste hingi rubladega takseerima hakatakse, — see on arusaamata!“

Selle peale on kõik koosolejad omad healed meie poolt andnud ja õp. Pfeil kukkus jälle läbi. Anti Seltsi poolt luba kooliraha kõikides klassides 4 rubla peale kõrgendada. IV klassis pealegi 5 rubla peale. 10. januarist 1901 nõutakse kõikides klassides poole aasta eest 4 rubla kooliraha. Von Oettingen pani direktori ammeti maha ja Hoerschelmann astus tema asemele. Vanal direktoril (Alex. v. Oettingenil) oli pea ja süda õige koha peal, sest siis ka kooliasi tema käe all nii hästi edenes. 19. det. lasti lapsi lahti jõulupühadele. Dir. Hoerschelmann katsus lapsi ja näitas oma rahulolemist üles. Möödaläinud poolaastaga võib väga rahul olla.

I. Sem. 1901 a. oli koolis 188 last (82 pois- ja 106 tütarlast). 13. januaril keeldi Eestikeelse lastele Saksakeel ära, rahvakoolide insp. Wiljevi käsu peale.

Kooli ülemus Riias ei andnud mitmekordse kirjaliku ja suusõnalise palve peale mitte luba Saksakeelt õpetada. Palvekirj saadeti ministri Wannovsky nime peale — otsust oodati kaua. 19. vebr. lubati üksi neid lapsi Saksakeeles õpetada, kelle kodune keel Saksakeel on (isa ja ema poolt). Niisugused lapsi oli aga 30 last. Neile taheti tundisid edasi anda, kuid teised lapsed hakkasivad nurisema, siis ei antud ka neile mitte 7 näd. kunni kooli lõpuni.

19. märtsil ütles prohv. Hoerschelmann, et õp. Pfeil uueste meie kooli vastu on üles astunud ja kõikisugu rahalikka kitsendusi kooli kohta tahab ette võtta, ehk kui võimalik 4. klassi kinni panna, et Seltsi kassa rohkem raha saata. Ta tahab kooliõpetajate korterid käest ära võtta, neil aga on kontrahid käes, mida ei saa muuta. See sünnitab vanakesele suurt peavalu! — Loota on, et see paha nõuu mitte korda ei lähe, sest Seltsi president von Wulff mõtleb ka koolist teistviisi ja on kooli vastu lahke ja hea. — 25. apr. käis insp. Beldjugin kooli katsumas ja leidis, et lapsed igas õpeasjas olivad edasi jõundnud, tänas lapsi ja käskis veel pikemaid ja raskemaid laulusid õppida. Katse läks hästi korda. — 25. mail käisime rohilise peal. 8. ja 9. juunil oli lõpukatse. Kooli tegivad läbi 10 tütarlast ja 3 poislast.

Dir. prohv. Hoerschelmann katsus lapsi usuõpetuses. Ta oli laste edasijõuudmisega rahul. Katsest võtsivad osa 4 ema, herra Raudsep ja Raja. Oma kooliõpetajatest ei tule herra Kutti ial teiste tööd vaatama. Imelik mees! Kõik kooliõpetajad olivad mõõdaläinud aastal tubliste tööd teinud, nad jäävad kõik ametisse.

II. Sem. 1901 a. oli 191 last (91 pois- ja 101 tütarlast). 2. okt. käis insp. Beldjugin kooli katsumas ja wiibis klassides 3 tundi. — 24. sept. teatas koolidir. prof. Hoerschelmann, et Abi Seltsi kassameister õp. Pfeil juba augusti kuust saadik meie kooli vastu on üles astunud ja turtsub. 17. oktoobril teatas Dr. Alex. von Oettingen, et õp. Abiseltsile märgukirja sisse andnud, kus ta nõuab, komisjoni nimetada, kes meie kooli olu läbi uurib ja seda siis tuleval aastal (1902) Jaanipäeva ajal tuleb kinni panna. Komisjonis: on 1. õp. Eisenschmidt, 2. prohv. Hoerschelmann, 3. õp. Lezius, 4. ülemkooliõp. Rathlef ja 5. president von Wulf. Rathlef on meie kooli kõige tigidam vaenlane ja temaga ühes Jacob von Mühlendahl, mõlemad õp. Pfeili abilised.

„Ülem õpetaja G. Oehr on ikka meie kooli vastane olnud“, ütles prohv. Alex. v. Oettingen. 21. okt. sain ma prohv. Hoerschelmanni käest õp. Pfeili märgukirja, milles järgmised nõuudmised ettepanud on:

1) Kool ära kaotada, et kooliõpetajatest, kes nii kallid, lahti saada!

2) Kontrahid üles ütelda,

3) odavamad kooliõpetajad ametisse panna, ehk kui vanad kooliõpetajad jäävad, siis nendega uus kontrahit teha.

4) Neljas klass ära kaotada,

5) õpeprogrammi küljest maha kärpida geografia, seihkendamine ja turnimine jne., see nüüdne kool on juba „kõrgem“ (gehobene) rahvakool ja tuleb Abiseltsile palju maksma, lapse peal umbes 14 rubla aastas (ei ole õige: Lapsed ja linn maksavad kokku 10 rubla, Selts umbes 4 rubla ja koolimaja), aga vaenelaps ei tohi Seltsile mitte rohkem maksma tulla, kui 3—4 rubla aastast; pealegi pandakse selles koolis rohkem rõhku õpeasjade rohkuse kui kasvatamise peale, sest seal olevat vähe usuõpetust, paljalt 4 tundi nädalast (asjalikult on 5 tundi).

Selle märgukirja peale anti kaks vastkirja sisse: üks prohv. Alex. von Oettingeni ja teine koolijuhataja P. Org'i poolt, milledes eelnimetatud nõuudmistele vastu vaieldi ja selgeks tehti, et niisugused arvamised ja nõuudmised tühised ja ülekohtused on. 9. nov. oli prohv. Alex. v. Oettingeni juures nimetatud kolme märgukirja läbirääkimine, millest osa võtsivad: Alex. v. Oettingen, prohv. Hoerschelmann ja P. Org. Kooliõp. kontrahitide sisse parandati sõna „sofort“. 19. nov. oli koosolek: Rathlef

nõuab terve kooli kinnipanemist, Eisenschmidt üksnes IV. klassi kaotamist, kuna v. Wulf, Hoerschelmann ja Lezius (?) nõuavad, et kool puutumata jääks.

22. nov. olin mina õp. W. Eisenschmidti juures. See ütles: mina olen Teie kooli vastane, sest et seal lastele liig palju pakutakse. 25. nov. vaidlesin ma Rathlefiga kooli pärast: tema soovis kooliõpetajate kontrahtide täielist muutmist. 27. nov. ütles prohw. Hoerschelmann: advokat Mühlendahl on meie kooli kardetavam vastane. 30. nov. ütles õp. Willigerode: Ega meie Teid surnuks ei hammusta.

1. jõulukuu p. on õp. Schwartz (jun.) kooliõpetajale Raudsepale ütelnud: „Saksa Abiselts ei ole mitte kohustatud vaeste lastele „kõrgemat haridust andma“. Org võib ise neile (vaestele lastele) ühe 4 klassilise erakooli asutada.

2. detsembril ütles prohw. Hoerschelmann õpetaja Lezius'e juuresolemisel käärkambris: Nüüd tahame meie Oru kooli eest seista kui sambad. Bei der Amputation werden die Nerven durchschnitten und das Ganze wird verbluten und verkommen. (Ärge leigake midagi tema küljest maha).

4. detsembril ütles J. v. Mühlendahl: „Mina olen Teie kooli põhjusmõtteline vastane — v. Oettingen ei ole 1000 rbl. mitte õigel viisil saanud ja tarvitanud; parem on kui 600 last selle rahaeest halvaste õpetatakse, kui 300 last hästi (brillant). Pärast seda käisin ma ülemõpetaja Schwartz'i (sen.), prohw. Körper'i ja advokaadi v. Broeckeri juures kooli pärast rääkimas. Oli nagu näha, et nim. hrad meie kooli poolt olivad, aga pärast tuli ilmsiks, et ainult advokat von Broecker asjast täieste oli aru saanud ja kooli alalihoidmist täies vormis soojalt soovis.

11. dets. õp. Wittrocki juures: „Ma tahan prohv. Alex. v. Oettingeni käest teateid koguda ja võib olla, et mina Teie kooli kohta oma healt ära ei annagi“ — ütles ta.

14. dets. käis prohv. Körper minu juures ja laskis enesele koolilaste adressid üles anda, et järele pärida, kas rahvas (vanemad) meie koolist head või halba räägib, kui head, siis tarvis kooli eest seista, kui halba, siis vaja kaotada ehk madalamale järjele rusuda. Vanemad olevat koolist ainult head rääkinud.

16. detsembril pidi viimne otsus tulema, aga et õp. Pfeil veel omalt poolt kirjalikult ei vastanud, siis tehti 18. dets. healte enamusega otsuseks asja Januari-kuu peale edasi lükata. Von Broecker astus Saksa Abiseltsi eestseisusest välja, sest et võimata on nende herradega veel edasi tööd teha, nagu ta ise seda pärast on tunnistanud.

19. ja 20. detsembril oli laste lahtilaskmine pühadeks. Katse läks ka seekord korda. 20. dets. õhtul kella 5—8 p. l.

oli kooli piduõhtu wanematele ehk peaproov. Kuulama oli tulnud palju vanemaid ja enamaste kõik lapsed.

21. detsembril oli koolilaste piduõhtu võõrastele. Pidule olivad ilmunud: Koolide insp. Beldjugin oma perekonnaga, gimnasiunimi kooliõpetaja Ssumakov oma lastega, prohveessorid Hoerschelmann ja Körber, linnast mitmed võõrad, (kooliõpetajad: Steinberg, Raudsepp, Lange — Sprenk, redaktor cand. J. Tõnisson), lastevanematest mitmed, maalt kooliõpetajaid ja teisi enamaste kõik lapsed.

Piduõhtut kaunistasivad laulud, rääkimised, elavad pildid ja rahvatants laste poolt, ja viiuli mäng klaveri saadetusel kooliõp. S. Lindpere poolt. Vaheajal ($\frac{3}{4}$ tundi) anti lastele komvekkisid ja palutud võõrastele II. klassis teevet juua. Kõik ettekanded läksivad hästi ja kord oli hea ja kuulajad kõik väga rahul. Prohvessor Körber olevat ütelnud: „Es ist erstaunlich, was die Kinder leisten, (Imestamise väärt, mis lapsed oskavad) — aga selge venestamine! Isegi teenijad tüdrukud räägivad juba Venekeelt.“ See härra ei pannud tähele, et pidu eestikeelse koraaliga algas ja et pooled ettekanded eestikeelsed olivad ja 2 Saksakeele laulu programmis. — Piduvastu ettevalmistamine oli tükk vaimutööd laste kallal ja lastega ja maksis vaeva täie mõõduga kätte. Sarnast pidu maksab korrata!

I. Sem. 1902. a. oli koolis 189 last (85 pois- ja 104 tütarlast). Saksakeele osakond tõusis 50-ne lapsepeale. Neile anti tundisid kolm korda nädalas. 7. 9. ja 11. jaanuaril olivad Abiseitsi koosolekul (komisjoni, komite ja direktsioni), kõigel kolmel koosolekul oli healte enamuse meie kooli poolt. Ka neil koosolekutel oli J. von Mühlendahl vähemuse hulgas kõige tormisem meie kooli vastane ja tahtis kooli madalamale järjele rusuda. Nõnda oli siis otsuseks tehtud: kool jääb puutumata oma vana järje peale! Juba 7. jaanuari õhtul jäi koolidirektor Hoerschelmann haigeks ja 20. jaanuaril oli ta juba surnud. Ränk löök meie koolile! Tema, õnnis, seisib ja võitles kangeste kooli ja tema kasude eest. 25. jaanuaril oli koolidirektori matmine, millest kooliõpetajad ja suuremad lapsed osa võtsivad. Ilm oli külmal. 5. veebruaril käis uus dir. õp. Lezius, kooli vaatamas ja oli kõiges 4 klassis õpetust kuulamas. Talvekooli tahetakse pärast lõunat kõikidesse klassidesse sisse seadida. Uus võitlemine ja vaidlemine algab. Õp. Eisen-schmidt ütleb, et linnas 1500 last ilma kooliõpetuseta ümber hulgub, prohv. Körber arvab ainult 500 last õpetuseta olevat. Kui lapsi talvekooli hakati vastu võtma, siis leiti, et ainult 116 last ennast üles andsid, kēs kõik Jaama uulitsasse (vaestelaste kooli) saadeti. Meie koolist läks see õnnetus veel

seekord mööda. Sarnane kahe kooli ühendus on igapidi kahjulik. 20. veebruaril pühitseti Gogoli 50 aastast surmapäeva, laulu, kõne, ettelugemise ja palvega.

30. märtsil jäeti Saksakeele õpetamine seisma, senni kui Rahvahariduse ministri luba tuleb kõiki lapsi Saksakeeles õpetada, vaatamata selle peale, missugusest rahvusest nad on. Selsamal päeval ütles dir. (õp.) Lezius, et Abiseltsil nõuu on: Aleksandri-koolis ainult tütarlapsi 3-mes klassis õpetada ja 2) 10. aprillil kõigile kooliõpetajatele üles ütelda ja uued kontrahid teha uute tingimistega (palk alla). Selle vastu vaidlesin mina kangeste ja näitasin, missugune ülekohtune samm see Abi-Seltsi poolt oleks. 5. aprillil oli Abi-Seltsi koosolek, kus mind ammetist lahti tehti. Põhjusi leiti palju, kuid jäägu nad siin nimetamata, sest et nad kõik tühjad arvamised olivad. (Eelpool seame kõik need põhjused üles.)

6. aprillil anti see otsus minule teada. Kui ma kuulsin, et kool muutmata seisma jääb ja kõik tema kaastöölised wanal põhjusel ammetisse, siis võtsin ma selle kurva sõnume rahuliselt vastu ja kui ma Leziuse juurest uulitsa peale välja tulin, naersin ma suure healega. Mina, kes ma koolikas ja Abi-Seltsi auu eest võitlesin, pidin trahviks ammeti ja koha kaotama.

11. aprillil (Suurel Neljapäeval kell 10—11) kutsus Abi-Seltsi president von Wulf minu enese juure ja ütles: „Ich habe die Ueberzeugung, dass Ihnen Unrecht geschehen ist. Ich möchte mit Ihnen noch zusammen arbeiten.“

19. aprillil tahtis õpetaja Willigerode ühes prohv. Alex. v. Oettingeniga ülevalnimetatud „ammetist lahtilaskmist“ ümber lükata ja tühjaks teha, kui see ei läinud neil mitte korda, healte enamus oli vastu ja seda muudeti ainult „ülesütlemiseks“ (ehrenvolle Kündigung). Nüüd algasivad minul rasked päevad, missugusid ma omas elus esimest korda ära elan. Ma kannatan seda heameelega, sest et ma ennast täitsa ilmsüüta tean olevat. 23. aprillil oli Shukovsky püha.

25. aprillil katsus insp. Beldjugin ülema klassi 3 tundi ja oli laste edasijõudmisega väga rahul.

1. mail katsus õp. Lezius kõikides klassides usuõpetust ja näis laste edasijõudmisega rahul olevat. Ta ütles: „Lapsed lapsed oskavad mõelda.“

4. mail oli puude istutamine Allee uulitsas — koolidega. 25. mail käis terve kool metsas jalutamas. Ilm oli kohane ja väga rõõmsad.

30. mail ütles prohv. Alex. von Oettingen: „Koolipidu on Teile kõige enam süüks pandud; ka teiste koolide kooliõpetajad linnas mõistavad Teid hukka, selle peale vaatamata, et prohv. Körberi ütlemise järele pidu kaunis on olnud.“

1. juunil tuli Rahvahariduse ministri luba Aleksandri-koolis Saksakeelt õpetada (III. ja IV.) klassis, kolm (3) tundi nädalast, augusti kuust peale hakates. Et luba tuli, on suuremalt osalt minu teenistus, kes ma enne järele ei jätnud, kui palvekiri Ministeriumisse saadeti, mille kokkuseadmiseks ma materjali kogusin ja advokat von Mühlendahl'i kätte kandsin.

7. juunil oli I ja II klassi laste lahtilaskmine. Lapsi katsuti rehkendamises (II) ja emakeeles (I ja II) klassis. Kooliõpetajad Kuusik ja Kutti olivad tubliste tööd teinud.

Kõik läks väga hästi. Kuulamas olivad kõik kooliõpetajad, proua Org ja 8 laste vanemat. Dir. Lezius ei tulnud katsele (Wististe häbenes ta tulla ja minu silma veel kord vaadata.)

8. juunil oli III. ja IV. klassi lahti laskmine. Lapsi katsuti rehkendamises III. ja IV. klassis. Laste edasijõudmine rehkendamises oli väga hea. Kooliõpetaja Lindpere oli tubliste tööd teinud. Pärast kanti mõned eestikeele laulud ette ja viimaks Schilleri „kellalaul“ eestikeelses tõlkes Rombergi viisidega. Kooliõpetajatest võtsivad osa: Org, Kuusik, Lindpere ja Clauzel — puudus jällegi Kutti. Wõõrastest olivad tulnud: proua Org, proua Eggert, preilid Braun ja Folkmer ja 8 laste vanemat.

Kooli tegivad läbi 5 pois- ja kuus (6) tütarlast. Tütarlaste käsitööd seihkendamise hevtid ja iluskirjutuse raamatud olivad vaatamise väärt. Kõigest oli näha, et kooliõpetajad oma tööd hoolega ja truuste olivad teinud. Lõppeks rääkisin ma lastele lahkumiseks „neljakordsest auukartusest“ ja andis neile teada pärast palvet, et ta jäädavalt ammetist lahkub ja temaga ühes herra S. Lindpere, kes Peterburi konservatoriumisse astub, aga ammetisse jäävad: Kuusik, Kutti ja preili Clauzel. Mina olin Aleksandri-koolis 14 aastat tööd teinud, S. Lindpere 8 aastat.

Neljateistkümne aastase töö peale Aleksandri-koolis tagasi vaadates, pean mina kõige pealt selle eest Jumalat tänama, et mulle ikka tublid ja auusameelelised ammetivennad ja teised abilised kinkis, kelle toetamisel mul ainult võimalik oli nii rõõmustavat vilja näha. Elagu kasvagu ja õitsegu kool Jumala õnnistuse all edasi! —

Aga aasta pärast on kool paraku rikutud!

Eesti rahva arv.

M. J. Eisen.

(Lisa.¹)

Võimalikult selget pilti kodumaa rahvaste kohta katsub Läänemere maadel 29. detsembril 1881 ettevõetud rahva lugemine pakkuda. Selgemaid teateid, kui iial enne eestlaste kohta, leiame selle rahva-lugemise aruandest. Siiski üsna täielikka teateid ei paku needki aruanded, ei võigi pakkuda, niisama vähe kui tulevikus ükski rahva lugemine võib pakkuda, rahva lugemine, kelle ettevõtmisel iga isik ise oma rahvuse ära määrab. Dokumentide najal aga iga üksiku isiku rahvust ära määrata käib rahva lugejatel üle jõuu. Sellepärast peame alati rahva lugemiste relativise otsusega lep-pima; absoluutlikult jääb võimataks iga üksikut hinge rahvuse järele ära määrata.

1881. a. rahva-lugemine avaldab, (Jung, Stilling und Anders, Ergebnisse der livländischen Volkszählung, Band III., Lief. II., lhk. 166—167), et Riia kubermangus sel ajal eestlasi elas, kes Eesti keelt kõnelesivad, 226,481 m., 249,268 n. Nende ainult Eesti keelt kõnelejate kõrval leidus veel eestlasi, kes muid keeli kõnelesivad, nimelt:

Saksa keelt	2293 m.,	2505 n.
Vene "	332 "	98 "
Läti "	585 "	496 "
Juudi "	5 "	4 "
Ei teada, mis peakeel. . .	402 "	144 "

Kokku leiti eestlasi siis Riia kubermangus 230,098 m., 252,515 n., ehk ülepea 482,613 hinge.

Eesti keelt kõneles aga 226,980 m., 249,789 n, kokku 476,769 hinge. Eesti keele kõnelejatest oli rahvuse järele:

Eestlasi	226,481 m.,	249,268 n.
Sakslasi	96 "	114 "
Venelasi	249 "	224 "
Poolakaid	3 "	1 "
Lätlasi	100 "	146 "
Juutisid	4 "	3 "
Mustlasi	11 "	6 "
Muid	12 "	9 "
Teadmata	24 "	18 "

1) Et peatoimetaja „Eesti Kirjanduse“ VIII numbril trükkimise ajal Tartust ära oli, on M. J. Eiseni ülemalnimetatud kirjatöös teated Eesti rahva arvu kohta 1881. aasta rahvalugemise põhjal „Eesti Kirj.“ lhk. 290 eksikombel välja jäänud. Siin ilmuvad need puudu jäänud teated.

Nii kaunilt kui see tabel ka näitab, ei või täielikult ometi ta peale loota. Vähemalt nii kaugelt kui need teated sakslaste kohta käivad. Ei ma jõua uskuda, et kogu kubermangus enam sakslasi ei leidunud, kes Eesti keelt kõnelesivad, kui 210 hinge.

Eesti keele kõnelejaid oli linnades :

Tartus	7,609 m.,	8,917 n.	=	16,526	hinge.
Viljandis	1,498 "	1,837 "	=	3,335	"
Võrus	613 "	726 "	=	1,339	"
Pärnus	3,969 "	4,515 "	=	8,484	"
Kuresaares	675 "	1,010 "	=	1,685	"

Seega linnades kokku 31,369 hinge.

Maakondades selle vasta leidus neid muidugi palju suurem hulk. Nii oli Eesti keele kõnelejaid :

Tartu maakonnas	64,659 m.,	70,374 n.	=	135,033	hinge.
Viljandi	" 41,746 "	" 45,998 "	=	87,744	"
Võru	" 38,935 "	" 42,867 "	=	81,802	"
Pärnu	" 37,542 "	" 40,676 "	=	78,213	"
Saaremaal	24,223 "	27,760 "	=	51,983	"

Tallinna kubermangu kohta ei leia ma nii selget vahe tegemist, või ei ole mulle sellekohaseid teateid kätte saadetud, sest paraku polnud mul võimalik tarvilikka hallikaid ise kätte saada, vaid pidin teistelt, kes hallikatele pääsesivad, abi paluma.

Tallinna kubermangus elas selsamal ajal — 19. detsembril 1881. a. (P. Jordan, Beiträge zur Geographie und Statistik Estlands, lk. 20.):

Tallinnas	21,874 m.,	24,006 n.	=	45,880	hinge.
Paldiskis	412 "	422 "	=	834	"
Rakveres	1,526 "	1,726 "	=	3,288	"
Paides	847 "	1,063 "	=	1,910	"
Haapsalus	1,149 "	1,518 "	=	2,667	"

Peale selle leiti soldatisi veel :

Tallinnas	4,608	hinge.
Paldiskis	99	"
Rakveres	221	"
Paides	90	"
Haapsalus	217	"

Huvitava pildi annavad need aruanded Tallinna kasvamisest. 1833 leiti Tallinnas 13,457 asunikku. 48 aasta pärast aga 50,488 hinge. Astume mõne sammu edasi, siis kuuleme, et 1897 rahvalugemine neid ju 64,500 tunneb ja 1909 nende arvu 95,000 hinge peapie määratakse. Kuna esimene 48 aasta jooksul elanikkude arv 37,031 hinge kasvas,

kasvas ta viimase 28 aasta jooksul umbes 40,000 hinge, siis ligi 1½ tuhat hinge aastas. Muidugi mõista, ei tohi ma niisugust suurt rahva kasvamist Tallinnas linnarahva oma rehnungi peale, s. o. sigimise rohkuseks lugeda, vaid kasvamine sünnib maakondade kulu peal. Maalt tungivad inimesed hulgakaupa suuremasse linna kergemat tööd ja teenistust otsima. Sedaviisi kasvab linn jõudsasti, kuna see linna jõudsas kasvamine maa elanikkude jõudsamat kasvamist takistab. Vähemad linnad ei jõua nii palju tööd pakkuda ja võivad seega ka palju vähem inimesi enestesse meelitada.

Maakondades elas selsamal ajal:

Harjumaal	41,693 m.,	44,965 n.	=	86,658 hinge.
Virumaal	51,950	54,317 „	=	106,267 „
Järvamaal	23,219	24,520 „	=	47,739 „
Läänemaal	35,746	39,441 „	=	75,187 „
Kokku	152,608	163,243 „	=	315,851 „

Maalgi leiti sel ajal soldatisi. Nimelt oli neid:

Harjumaal	181 hinge.
Virumaal.	161 „
Järvamaal	21 „
Läänemaal	309 „

Kogu Tallinna kubermangus siis maal 672 hinge.

Seega elas 1881 Tallinna kubermangus linnades ja maal ühtekokku 178,416 m., 192,014 n. = 370,430 hinge ja 5,907 soldatit, ehk 376,337 hinge.

Rahvuse järele oli neist elanikkudest (Jordan, Beiträge, lk. 25.):

	eestlasi	sakslasi	venelasi	muid ¹⁾	kokku
Tallinnas	27,173	12,823	8,681	—	50,488 hinge.
Paldiskis	534	223	154	—	933 „
Rakveres	1,970	1,030	340	—	3,509 „
Paides	1,230	629	141	—	2,000 „
Haapsalus	1,723	842	274	—	2,884 „

Linnades elas seega ühtekokku eestlasi 32,630 hinge, sakslasi 15,547, venelasi 9,590, muid X, kokku 59,824 hinge.

Maakondades elas sel ajal:

	eestlasi	sakslasi	venelasi	muid	kokku
Harjumaal	83,954	15,596	548	—	86,839 hinge.
Virumaal	97,019	2,354	6,758	—	106,428 „
Järvamaal	46,484	1,070	153	—	47,760 „
Läänemaal	69,600	1,326	416	—	75,496 „

1) Ei ole arvu järele üles tähendatud.

Kogu kubermangu asunikude arv tõusis seega 376,337 hinge peale, kellest 329,687 hinge eestlasteks nimetatakse. Nagu enne tähendatud, leidis Riia kubermangus selsamal ajal 482,613 hinge eestlasi, seega mõlemas kubermangus kokku 812,300 hinge.

Kaugemal riigis asuvatest eestlastest ei tea 1881. aasta rahva ülelugemine midagi kõneleda. Kaugemal riigis asuvate eestlaste kohta teateid annab meile alles 1897 kordasaadetud esimene üldine Venemaa rahva ülelugemine.

Täiendus 1. „Eesti Kirj.“ lk. 293. Sõnade asemel: „Eestimaa kohta puudub mul nimetatud aastaks uskude ülevaade rahvuste järele“ tuleb lugeda: Eestimaa sinodi aruanne tunneb Tallinna kubermangus 1908 Luteruse usulisi: Tallinnas 36,802 m., 42,584 n., kokku 79,386 hinge. Maal 166,478 m., 174,653 n., kokku 341,131 hinge. Ehk maa ja linna rahvast ühtekokku 203,280 m., 217,237 n., kokku 420,517 hinge. Maa-elanikkude arv võib ehk üsna õige olla, palju vähem võib seda aga linna elanikkude arvust ütelda. Linna õpetajad ei tea ilalgi linnas asuvate Luteruse usuliste arvu selgelt ära määrata. Palju hingesid hoiavad endid kirikust eemale ja jäävad seega üldisest arvust välja.

Täiendus 2. „Eesti Kirj.“ lk. 298. Pihkva kubermangus on eestlasi kindlalt asumis 30,623; vallalisi inimesi juurde arvates tõuseb eestlaste arv Pihkva kubermangus ligi 40,000 hinge peale.

Novgorodi kubermangus elab eestlasi 3000 hinge.

Matematika sõnastik.

Et matemaatika oskussõnade järele tärpanud vajadust täita, nimetas Eesti Kirjanduseselts oma keeleteimekonnale iseäralise alatoimekonna, kes senini tarvitatud arvamise- ja mõtlemiseõpetuse oskussõnadest sündsamad pidi välja valima ning veel puuduvate nimetuste jaoks kohaseid uusi sõnu otsima, mis kõlbaksivad tarvitada.

Toimekond pidas 21 koosolekut ära. Töötamas olivad: O. Kallas, H. Walk, J. Kurrik, J. Tammemägi ning pärastpoole ka veel J. Jurkatam ja J. Kool. Ettenäidatud sihil väljatöötatud oskussõnad avaldati toimekonna poolt „Eesti Kirjanduses“ (1908. a. nr. VIII. ja 1909. a. nr. I.) ühes üleskutsega, et neid arvustataks. Üleskutse leidis elavat vastukõla. Arvustusi ja ettepanekuid saatsivad:

1. Pitka - Ansomardi — Pihkvast (3 korda).
2. Juh. Semm — Kovnost.
3. Jaak Warik — Lihulast (2 korda).
4. J. Kalkun — Viru-Jaagupist (2 korda).

5. Johannes Kool — Tartust (nende sõnade kohta, mille harutamisel teda ei olnud osa võtmas).
6. J. Kark — Peterburist.
7. David Rootsmann — ?
8. E. Mahlstein — ?
9. A. Wahter — Lihulast.
10. A. Jung — Tartust.
11. Oskar Perli — Doni kasakate maalt.
12. Jaan Sarv — Velishist.

Käesoleva aasta aprilli, mai ja augusti kuu jooksul pidas toimekond 14 koosolekut ära, kus toimekonna tööd sissesaadetud arvustuste valgel läbi harutati: mitmed sõnad ära heideti, teised muudeti ja mõned uued, mis arvustajate poolt soovitatud, vastu võeti. Nendest koosolekutest, millest igaüks läbis-tikku vähemalt tundi kolm kestis, võtsivad osa: O. Kallas, J. Jõgever, M. Kampmann, J. Kurrik, H. Walk, J. Jurkatam ja J. Tammemägi.

Enneseda aga, kui üksikuid sõnu sõeluma hakati, võeti järgmised põhjused, mille järele toimekonnas oli käidud ja mida ka mõned arvustajad olivad puudutanud, juhtnõriks vastu:

1. Oskussõnad peavad matemaatika alguskursuse tarvi-dusi täitma, ja ei mitte ainult ülemineku astmeks võõrakeelsele õppimisele olema.

2. Oskussõnad ei tarvitse mitte just sõnasõnalised ümberpanekud võõraist keelist olla: nende kindlaksmääramisel tuleb võimalikult asja sisust kinni pidada.

3. Kus juba tarvituselolev sõna ei näi küllalt kohane olevat, ehk koguni puudub, seal tuleb uus eestikeelne sõna luua ehk mõnele keelesolevale sõnale matemaatiline tähendus anda.

4. Kui mõni rahvusvaheline sõna on Eesti keeles juba käidavaks saanud ja kindla tähenduse omandanud, siis peetakse temast kinni; kuid soovitavaks tuleb siiski eestikeelne sõna juure lisada.

5. Kui asja sisu seda ei keela, tuleb sõnade kindlaksmääramisel võimalikult Vene keele ligidale hoida, sest et meie nooresoo kaugelt suurem hulk selles keeles oma edasiharimist jätkab. —

*

Järgnevat matemaatika (arvamise- ja mõõtmiseõpetuse ning muist algebra) oskussõnastikku soovitame kõigile õperaamatute kirjutajatele ja kooliõpetajatele lahkeks tähelepanemiseks ning tarvitamiseks. Sellega ei taha meie sugugi takistada, et mõne

sõna asemele, mis tarvitamisel küllalt kohane ei leita olevat, tulevikus, kui meie emakeel haritud ringkondade kõne ja läbikäimise keelena on mahti saanud areneda, mitte mõnda kohasemat ei peaks võetama.

Ümmargustesse klambritesse on seletused ja märkused sulutud, nurgelistesse aga — niisugused sõnad, mida esimeses rinnas ei saa tarvitamiseks soovitada.

Lõpuks avaldame tänu kõigile lahketele arvustajatele, kes meie ühisest tööst meie keele arendamiseks on osa võtnud.

Eesti Kirjanduseseltsi keeleteimekond.

A.

abgestumpft, abgeschnitten, усъченый, tõmp.

abkürzen, укорачивать, lühendama.

ableiten, выводить, tuletama (valemit).

Ableitung, выводъ, tuletus.

Abschnitt, отръзокъ [сегментъ], äralõige;

Kreis- —, круговой —, ringi —;

Kugel- —, шаровой —, kera —.

absolut, абсолютный, iseline, absolut-, absolutine.

absondern, выделять, eraldama.

Abstand, разстояніе, kaugus.

abstrakte Zahl v. Zahl.

Achse, ось, telg.

addieren, слагать, kokku arvama.

Addend, слагаемое, kokkuarvatav.

Addition, сложение, kokkuarvamine.

ähnlich, подобный, sarnane, ühesarnane.

Ähnlichkeit, подобие, sarnadus.

Algebra, алгебра, algebra.

algebraisch, алгебраический, algebraline.

allgemein, общий, всеобщий, üleüldine.

angenäherte Berechnung, приближенное вычисление, ligikaudne arvamine.

Anleihe, ссуда, laen.

anliegend, прилежащий, lähis- (külge, nurk).

annähernd, приблизительно, ligikaudu.

Annäherung, приближение, ligikaudsus.

Ansatz, расположение, rakendus.

Antithese, антитеза, противоположение, vastuväide.

anwenden, примѣнять, tarvitama.

äquivalent, эквивалентный, равносильный, равнозначный, ühevääriline.

Arithmetik, арифметика, arvamiseõpetus, rehkendamiseõpetus, aritmetika.

Aufgabe, задача, ülesanne.
aufgehen, дѣлать нацѣло [безъ остатка], mahtuma, täiesti jagama.
aufeinanderfolgend, послѣдовательный, järjekordne.
aufheben sich, уничтожаться, hävinema.
auflösen, раскрывать, avama (klambrid).
Ausdehnung, протяженіе, ulatus.
Ausdruck, выраженіе, ilme, avaldus.
ausdrücken, выражать, ilmutama, avaldama.
ausgleichen, уравнивать, ühtlustama.
Ausgleichung, уравниваніе, ühtlustus.
Ausnahme, исключеніе, erand.
Aussenglied v. Glied.
Aussenwinkel, внѣшній уголъ, välimine nurk.
auziehen (eine Wurzel), извлекать (корень), astme alust otsima, juurt otsima.
Axiom, аксіома, aluslause. (Alund = alusmõiste + aluslause. Alund, om. alundi; juur on siin seesama, mis sõnadelgi alus, ala).

B.

Basis, базисъ, основаніе, alus.
Basiswinkel, уголъ при основаніи, alusnurk.
bedingt, условно, tingimisi.
Bedingung, условіе, tingimine.
Begriff, понятіе, mõiste.
Behandlung, обращеніе, разсужденіе, изложеніе, толкованіе, käsitamine.
Behauptung, утвержденіе, увѣреніе, öeldis, väide.
bekannt, извѣстный, tuntud (arv, suurus).
beliebig, любой, mõni mistahes.
benannte Zahl, именованное число, nimega-arv;
 einfach —, простое —, ühekesine [nimega-] arv;
 mehrfach —, составное —, mitmekesine [nimega-] arv.
Bequemlichkeit, удобство, hõlpsus.
berechnen, вычислять, välja arvama.
Berechnung, вычисленіе, arvamine, väljaarvamine.
Bereich, область, kund (om. kunna).
Beweis, доказательство, tõestus, tõestamine;¹⁾
 direkter —, прямое —, otsekohene —;
 indirekter —, — отъ противнаго, kaudne —.
beweisen, доказать, tõestama.
Binom, двучленъ, kakskliige.

1) Tõendus = аргументъ, Argument.

Bogen, дуга, kaar.
 Breite, ширина, laius.
 Brennpunkt, фокусъ, tulepunkt.
 Bruch, дробь, murd;
 Decimal- —, десятичная —, künnend- —;
 echter —, правильная —, liht- —;
 unechter —, неправильная —, liig- —;
 gekürzter —, сокращенная —, koondatud —;
 gemeiner —, простая —, harilik —;
 Ketten- —, непрерывная —, ahel- —;
 gleichnamige Brüche, одноименные — -и, ühe-
 nimelised murrud;
 ungleichnamige —, разноименные —, mitmeni-
 melised —.
 Bruchstrich, черта, murrujoon.
 Buchstabenrechnung, tähtedega-arvamine.
 Bündel, пучекъ, связка, узель, mühk.
 Büschel, пучекъ, kimp;
 Strahlen- —, kiirte —.

С.

Caution, ручательство, залогъ, tagatis.
 Savent, ручатель, tagatismeel.
 cavieren, ручаться, tagama, [vastutama].
 Centimeter, сантиметръ, sentimeter [sm].
 Centrale, разстояние центровъ, линия центровъ, keskjoon.
 Centriwinkel, центральный уголъ, kesknurk.
 Centrum, центръ, keskpunkt.
 Chorde, хорда, pingjoon (= joon, mis pingul seisab).
 Coefficient, коэффициентъ, kordaja.
 commensurabel, соизмѣримый, ühismööduline.
 Complementwinkel, уголъ дополнительный до 90°,
 täiendusnurk kuni 90°.
 concentrieren, концентрировать, keskendama.
 concentrisch, концентрический, keskühine.
 concrete Zahl v. Zahl.
 congruent, равный, ühtlane.
 Congruenz, совмѣщеніе, ühtlus.
 continuierlich, непрерывный, pidev.
 Continuität, непрерывность, pidevus.
 correspondierender Winkel, соотвѣтственный уголъ,
 vastavnurk.
 Credit, кредитъ, laenu-usaldus.
 Creditor, кредиторъ, laenuandja.

Cylinder, цилиндръ, silinder, rumm;
— -fläche, поверхность — -a, silindri, rummu pind.
cylindrisch, цилиндрический, silindri-, rummutaoline.

D.

Debitor, дебиторъ, laenuvõtja.

Decimalbruch, десятичная дробь, künnendmurd;
endlicher —, конечная —, lõpuline —;
unendlicher —, бесконечная —, lõputa —;
periodischer —, периодическая —, järguline —;
reiperiodischer —, чистая периодическая —,
selgejärguline —;
unrein- od. gemischtperiodischer —,
смѣшанная периодическая —, segajärguline.

Decimalkomma, десятичный знакъ, koma, [murrukoma];

7,3999... seitse koma kolm ja üheksa järgus.

Definition, опредѣленіе, äramääramine.

Diagonale, диагональ, nurkjoon.

Diameter, диаметръ, поперечникъ, läbimõõtja.

Dieder, двугранный уголъ, kahetahuline nurk.

Differenz, разность, vaheng (om. vahengu; tuletatud sõnast v a h e).

Dimension, измѣреніе, mõõde.

Diskont, учетъ, (veksli) oodus, diskonto;

— auf hundert, математическій —, matematilik oodusearvamine;

— in [von] hundert, коммерческий —, ärilik oodusearvamine.

diskontieren, учесть, diskonteerima, [(vekslit) oodustama].

diskontinuierlich, прерывный, mittepeidev.

Diskontinuität, разрывъ непрерывности, mittepeidevus.

Distanz v. Abstand.

Dividend, дѣлимое, jagatav.

dividieren, дѣлить, jagama;

a dividiert durch b, a раздѣленное на b, a b-le jagatud;

8 : 2 = 4 (loe: 8-sse mahub 2 4 korda).

Division, дѣленіе, jagamine;

Teilen, — на части, jaotamine;

Enthaltensein, — по содержанію, mahutamine.

Divisor, дѣлитель, jagaja.

Dodekaeder, двѣнадцатигранникъ, kaksteisttahk.

Drehungswinkel, уголъ вращенія, pöörisnurk.

Dreieck, треугольникъ, kolmnurk;
gleichschenkliges —, равнобедренный —, üht-
lasharuline —;
gleichseitiges —, равносторонний —, ühtlaskülje-
line —;
ungleichseitiges —, разносторонний —, isekülje-
line —.

Е.

eben, плоский, tasane;
— -er Winkel, — уголь, tahknurk.
Ebene, плоскость, tasapind.
Ecke, уголь, nurk;
körperliche —, тѣлесный, многогранный —, mit-
metahuline —;
drei-, vierseitige —, три-, четырехгранный —,
kolme-, neljatahuline —.
Eckpunkt, вершина угла, nurgatipp.
eindeutig, однозначный, ühetähendusline.
Einer, (разрядная) единица, üheline.
eingeschrieben, вписанный, sissetõmmatud (ring, hulk-
nurk).
Einheit, единица, üksus;
zusammengesetzte —, составная —, kokkupandud —;
главная —, nimetis- —.
einklammern, заключать въ скобки, sulgudesse panema,
klambritesse sulguma.
einsetzen, подставить, asemele panema.
elementar, элементарный, algus-;
— -e Operation, algustehe.
Ellipse, эллипсъ, sõõris (om. sõõrise; tuletatud sõnast
sõõr või tsõõr), ellips.
elliptisch, эллиптический, sõõrisene, sõõris-, ellipsine.
End- (gleichung, glied), lõpu- (võrdlus, liige).
entgegengesetzt, противоположный, vastas-;
— -e Richtung, — -ое направление, — -siht;
— -e Seite, — -ая сторона, — -ый бокъ, — -külг;
— -tahk;
mit — -em Zeichen, съ — -ымъ знакомъ, —
-märgiga.
entsprechend, соответственный, vastav.
Ergebnis, результатъ, saadus.

erheben (in eine Potenz), **возвышать** (въ степень), (**astmele**) **tõstma**.
 erniedrigen (den Grad einer Gleichung), **понижать**, (**võrdluse astet**) **alandama**.
 erweitern (einen Bruch), **расширять** (дробь), (**murdu**) **laiendama**.
 erzeugen, **производить**, **sünnitama**;
 — de Linie, — **двущая линия**, **emajoon**.
 excentrisch, **эксцентрический**, **kesklahkne**.
 Exponent, **показатель** (степени, корня); **знаменатель** (отношения), [**astme-**] **näitaja**; [**vahekorra-**] **näitaja**.

F.

Faktor, **производитель**, **сомножитель**, **tegur** (om. **teguri**);
 Prim- —, **простой множитель**, **algtegur**.
 Fall, **случай**, **juhus**, [**puhk, võimalus**];
 Ausnahme- —, **исключительный** —, **era-** —.
 fallend, **убывающий** (по степенямъ), **alanev**.
 Figur, **фигура**, **чертежъ**, **joonis** (om. **joonise**; **tuletatud sõnast joon**).
 Fläche, **площадь**, **väli**.
 Flächeninhalt, **площадь**, **väljasuurus**.
 flächengleich, **равновеликий**, **ühesuuruste väljadega**.
 Flächenwinkel v. Dieder.
 Folge, **рядъ**, **järg**;
 stetige —, **непрерывный** —, **pidev** —;
 Zahlen- —, — **чисель**, **arvu-** —.
 Folgerung, **слѣдствие**, **järeldus**.
 Form, **видъ**, **kuju**.
 Formel, **формула**, **valem** (om. **valemi**).
 fortsetzen, **продолжать**, **jätkama**.
 Fundamental- (**bereich, einheit**), **основная** (область, единица), **alus-** (**kund, üksus**).

G.

ganze Zahl v. Zahl.
 gegeben, **дано**, **antud**.
 gegenseitig, **взаимно**, **vastastikku**.
 gegenüberliegend, **противолежащий**, **противоположный**, **vastas-** (**nurk, külg, tahk**).
 gemeiner Bruch v. Bruch.
 gemeinsam, **общий**, **ühine**.
 gemischte Zahl v. Zahl.

gemischtperiodisch v. Decimalbruch:

0, 41 666...

$\left. \begin{array}{l} \text{eeskund} \\ \text{tagakund} \\ \text{(om. kunna)} \end{array} \right\}$

Genauigkeit:

mit einer — bis auf . . . , съ точностью до . . . , täpilt
kuni . . .

Geometrie, геометрія, mõõtmiseõpetus, -teadus, geometria.
gerader Cylinder, прямой цилиндръ, püstsilinder,
püstrumm.

geradlinig, прямолинейный, õgu- [õige-] jooneline.

Gesellschaftsrechnung, правило товарищества,
osa-arvamine.

Gesetz, законъ, seadus.

Gewicht, вѣсъ, raskus.

Gläubiger, заимодавецъ, võlgundaja.

gleich (gleich gross), равновеликій, ühesuurune.

gleich (congruent), равный, ühtlane;

= on; on ühtlane; niisama suur kui (gleich, ist gleich,
равно, равняется).

gleichartiges Mass, однородная мѣра, [see-] samasu-
sugune mõõt.

Gleichheit, равенство, ühesuurdus; ühtlus.

Gleichheitszeichen, знакъ равенства, ühtluse-
märk (=).

gleichnamig v. Bruch ja Nenner.

gleichschenkelig v. Dreieck.

gleichseitig v. Dreieck.

Gleichung, уравнение, võrdlus.

gleichwertig v. äquivalent;

— e Brüche, равнозначащія дроби, üheväärilised
murrud ($\frac{1}{2}$ $\frac{2}{4}$ $\frac{3}{6}$ jne.).

Glied, членъ, liige;

— des Bruchs, — дроби, murru- —;

— des Kettenbruchs, звено (непрерывной
дроби), (ahelmurru) lüli;

Vorder- —, предыдущий членъ, esiliige;

Hinter- —, послѣдующий —, taga- —;

Aussen- —, крайний —, välimine —;

Inner- —, средний —, sisemine —;

entsprechendes —, соотвѣтственный —,
vastav —.

gliedweise, почленно, liikmete-kaupa.
 Grad, градусъ, pügal, kraad.
 Grenze, предѣлъ, piir.
 Grösse, величина, suurus.
 Grosskreis, большой кругъ, suuring.
 grösser als, mehr als >, больше >, suurem kui >.
 Grundbegriff, основное понятие, alusmõiste.
 Grundlage, основание, alus.
 Gruppe, соединеніе, salk.

H.

halbieren, дѣлить пополамъ, poolitama.
 Halbierungslinie, равнодѣлящая (уголь или сто-
 рону); биссектриса; медиана, poolitaja.
 Halbkreis, полукругъ; полуокружность, poolring.
 Hälfte, половина, pool.
 Hemisphäre od. Halbkugel, полушаріе, poolkera.
 Hilfs-, вспомогательный, abi- (suurus).
 Höhe, высота, kõrgus.
 homolog, соответственный, kohastikune (külge).
 horizontal, горизонтальный, kaalus-, kaalus (olema);
 — -linie, — -ая линия, kaalusjoon;
 — -wage, ватерпасъ, vesikaal.
 Hunderter, (разрядная) сотня, sajaline.
 Hypotenuse, гипотенуза, viitkülge¹⁾
 Hypothese, предположеніе, oletus.

I.

identisch, тождественный, samane.
 Identität, тождество, samasus.
 Ikosaeder, двадцатигранникъ, kakskümmendtahk.
 imaginär, мнимый, ettekujutatav.
 incommensurabel, несоизмѣримый, ühismõõduta.
 incongruent, неравный, ühtlusetu.
 indefinit, неопредѣленный, määramata.
 indirekt, косвенный, kaudne.
 Inhalt:
 Flächen- —, площадь, väljasuurus.
 Raum- —, объемъ, kehasuurus, kogus (om. koguse).²⁾
 Innenwinkel, внутренний уголь, sisemine nurk.
 innerhalb berühren, касаться внутри, seestpoolt riivama.
 irregulär, неправильный, ebakorraline.
 isolieren, изолировать, выдѣлять, eraldama.

1) Sõna „viit“ on ühest katuseosa nimetusest võetud.

2) Kogus on Tartu murde sõna.

K.

Kante, ребро, serv.

Kapital, капиталъ, kapital, peaoma;

Anfangs- —, основной, начальный —, algus- —;

End- —, наращенный —, lõpu- —.

Kathete, катеть, [täis-] ristkülg.

Kegel, конусъ, kuhik (om. kuhiku; tuletatud sõnast kuhi),
koonus;

Kreis- —, круглый —, ring- —.

Kegelschnitt, коническое сѣчение, kuhiku lõige.

Kette, мѣрная цѣпь, [mõõt-] ahel.

Kettenbruch, непрерывная дробь, ahelmurd.

Kettenrechnung, цѣпное правило, ahelarvamine.

Klammern, скобки, sulud (ainsuses sulg), klambrid;

() runde od. gewöhnliche —, круглыя, обыкновенныя —, ümmargused —;

[] eckige od. quadratische —, квадратныя, прямыя —, nurgelised —;

{ } gebrochene od. Figuren- —, съ завитками, фигурныя —, murtud —.

kleiner als, weniger als <, меньше <, vähem kui <.

Kleinkreis, малый кругъ, väikering.

Kolonne, колонна, hõõlas (om. hõõla).

konisch od. kegelförmig, коническій, kuhik-, kuhikune.

Körper, тѣло, keha.

körperlicher od. solider Winkel, тѣлесный, многогранный уголъ, mitmetahuline nurk.

Kreis, кругъ; окружность, ring;

— -linie, окружность, — -joon;

Halb- —, полукругъ; полуокружность, pool- —.

Kriterium, признакъ, tunnus;

Teilbarkeits- —, — дѣлимости, jagatavuse —.

krumm, кривой, kõver.

Kubikwurzel, кубическій корень, kolmanda astme alus,
— juur.

kubisch, кубическій, kuudis-, kuubik-, kuudisene-, kuubiline (ainult geometrias).

Kubus, кубъ, kuudis (om. kuudise; tuletatud sõnast kuus, mis selle keha ühtlaste tahkude arvu peab meelegaatama), kuubus.

Kugel, шаръ, kera.

kürzen, сокращать, (murdu) koondama.

Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed uute liikmete, liikmemaksude, kuukirja ja Rahva-
kirjanduse osakonna väljaannete tellimiste vastuvõtmiseks, aastal 1909.

Amblas: köster K. Preisberg.
Aseris: vabrikumetnik J. Einberg.
Audrus: kooliõpetaja H. Kotkas.
Gatshinas: õpetaja O. Palsa.
Haapsalus: organist A. Tamberg.
Hallistes: kooliõpetaja P. Kiwirist.
Helmes: kooliõpetaja A. Krimm.
Iisakus: köster R. Hansen.
Kambjas: õpetaja F. Ederberg, üli-
õplane Jaan Sossi.
Karksis: vallakirjutaja J. Ilwes.
Karulas: kooliõpetaja A. Anton.
Keilas: õpetaja J. Kukk.
Keenis: mõisapidaja J. Grünberg.
Kihelkonnas: Dr. S. Talwik.
Kodaveres: kih. kooliõp. H. Leisson.
Koerus: kooliõpetaja J. Sõster.
Kolga-Jaanis: õpetaja W. Reiman.
Kosel: õp. H. Pöld.
Kõpus: vallakirjutaja A. Lorits.
Kroonlinnas: õpetaja M. J. Eisen.
Kuresaares: kooliõpetaja H. Piip.
Kursis: kooliõpetaja M. Ulk.
Laiusel: kooliõpetaja J. Riomar.
Lehtses: kaupm. O. Hinzenberg.
Lihulas: köster H. Anniko.
Mii tavis: Dr. M. Ostrow, Литейная, 14.
Moskwas: J. Bösberg, Тверская, д.
Стахьева, кв. 7; üliõpl. P. Rubel
Малый Кисельный пер. д. 1, к. 2.
Mõisakülas: raudteeam. W. Sumberg.
Mustvees: rätseppmeister J. Soodla.
Narvas: õpetaja B. Steinberg, kooli-
õpet. J. Speek, kaupm. G. Tenter.
Narva-Joaorus: vallakirjutaja A. Uuli.
Nõos: õpetaja M. Lipp.
Nuustakul: kaupmees C. Treiel.
Otepäas: vallakirjutaja G. Wulff.
Palamuses: pr. Helene Warik, Kuremaal.
Palmsis: vallakirjutaja H. Mühlbach.
Paides: politseisekretär A. Rüütel.
Paistus: õpetaja J. Bergmann.
Pärnus: kooliõpetaja J. Köpp, raam-
atukaupm. J. Karu ja A. Küng.
Peeterburis: kooliõpetaja T. Riomar
Офицерская 54, raamatupidaja
M. Jaakson, Морская д. 29, кв. 2,
advokat M. Pung, Мъщанская

д. 4, кв. 7, „Peterburi Teataja“
toimetaja A. Einer, Минский
пер. 3, кв. 15, raamatukaupmees
K. Leopas, Невский пр.

Pihkvas: Dr. G. Reimann.
Piliistveres: Dr. J. Loorberg.
Puhjas: õpetaja J. Walk.
Põidel: õpetaja C. Sitzka.
Põltsamaal: köster H. Leppik.
Põlulas: kooliõp. J. Kalkun.
Põlvas: kooliõpetaja J. Kala.
Rakveres: kooliõpetaja M. Okas,
raamatukaupmees P. Erna.
Rannus: kooliõpetaja J. Kompus.
Raplas: õpetaja J. Liiv.
Räpinas: kooliõpetaja P. Heering,
kaupmees S. Keerd.
Riias: vannutatud advokat J. Jaak-
son, Paulucci uul. 3, üliõplane
M. Raud, G. Lokko.
Rõuges: kooliõpetaja A. Assor.
Saardes: kooliõpetaja M. Kiirats.
Simunas: köster E. Peterson.
Sindis: kooliõp. J. Seljamaa (Taalis).
Suure-Jaanis: köster H. Kapp.
Tallinnas: kooliõpetaja H. Bauer,
kooliõpetaja Ch. Brüller, raamatu-
kaupmees A. Busch, „Päevalehe“
toimetaja G. E. Luiga, kassah.
abi, kreisiloomaarst K. Saral.
Tapal: A. Thomson, Moe mõisas.
Tarvastus: köster D. Birkenthal ja
vallakirjutaja R. Kuusik.
Tartus: üliõplased A. Jung, E. Tenn-
mann.
Toris: kooliõpetaja A. Kalbus.
Tormas: köster C. Kommusaar.
Türi vabrikus: J. Strandberg.
Undlas: vallakirjutaja A. Krimm.
Valgas: kooliõp. H. Einer ja P. Einer.
Vaivaras: kooliõpetaja K. Pastak.
Vändras: kooliõpetaja H. Awikson.
Väike-Maarjas: kirjanik Jakob Liiv.
Viljandis: notarius G. Seen.
Virus: Jaagupis: Karl Eisenberg.
Võrus: notarius R. Gabrel ja kaup-
mees J. Mõtus.

Kuukirja üksikuid numbrid müüvad ja võtavad tellimisi vastu: **Tal-
linnas** A. Buschi raamatukaupl.; — **Pärnus** A. Künghi ja J. Karu
raamatukauplused; — **Viljandis** H. Leoke; — **Tartus** müüvad üksikuid
numbrid ja võtavad tellimisi vastu talituse asemikud „Postimehe“, K.
Sõöt'i ja K. A. Raagi raamatukaupl. (Riia uul.) (Vaata kaantel lhk. 2.)

Eesti Kirjanduse Seltsi Toimetused.

- № 1. W. Reiman, Kivid ja killud. I. Tartus. 1907. VIII + 172 lhk. Hind 1 rbl.
- № 2. M. Kampmann, Eesti vanem ilukirjandus. Tartus. 1908. VIII + 150 lhk. Hind 1 rbl.
- № 3. M. Lipp, Masingite suguvõsa. Tartus. 1908. XVI + 216 lhk. Kaart. Tabelid. Hind 1 rbl. 80 kop.
- № 4. J. Jung, Muinasteadus eestlaste maalt. Kolmas jagu. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt. Ilmumisel.
- № 5. Lydia Koidula ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kirjavahetus. Ilmumisel.
- № 6. Eesti Kirjanduse Seltsi Aastaraamat. I. Tartus. 1909. IV + 200 lhk. Hind 1 rbl.
- № 7. A. Dreewing, Inglise-Eesti sõnaraamat. Ilmumisel.

E. K. S. Rahvakirjanduse-toimekonna väljaanded.

Rahvakirjandus 1. A. Kuusk, Keemia algõpetus. Tartus. 1908. XII + 94 lhk. Hind 60 kop.

E. K. S. Rahvakirjanduse-toimekonna väljaannete ettetellimine 1909.

1. Äshylus, Kinnineeditud Prometheus. Kreeka keelest ümberpannud J. Jõgever.
2. M. J. Eisen, Eestlaste sugu. I. jagu.
3. P. Põld, Pädagogikā. I. (Pädagogika ajalugu.)
4. A. Koger, Inimese anatomia ja fysiologia.
5. Th. Hermann, (Pantenius), Üksi ja prii. I. jagu.

Ettetellimise hind 5 raamatu eest 2 rubla. Kes 1908. a. ilmunud A. Kuusk, Keemia algõpetust soovib saada, maksab 50 kop. juure. Raamatute hinda tõstetakse ilmumise järele.

Tellimise adress: Eesti Kirjanduse Seltsi Rahvakirjanduse-toimekond Tartus. (г. Юрьевъ — Лифл.)

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. Jõgever.

